

Kiri Edit

Szemelvények Bihar népi gyógyászatából az Etnológiai Archívum adatainak tükrében*

Bevezetés

Érdeklődésem még 2009 környékén fordult a csontkovácsok, kenők, népi manuálterápia, racionális gyógymódok bihari, Kárpát-medencei elterjedése iránt, doktoranduszként el is kezdtem foglalkozni a témával. Az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportban tudományos segédmunkatársi évem alatt lehetőségem volt különféle intézményi kutatásokat végezni (Néprajzi Múzeum, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára, Déri Múzeum, Bihari Múzeum). Így jutottam el Budapestre az – akkori nevén – MTA Néprajzi Kutatóintézetbe is, hogy a hallomásból ismert Népi Gyógyászati Archívumban¹ (NGyA) a témámhoz kapcsolódó adatokat keressek és találjak. 2010-ben szembesültem azzal, hogy az NGyA tulajdonképpen rendezetlen dobozok halmazából áll. Igyekeztem az összekeveredett cédulaanyagot valamelyest rendszerezni, de látnom kellett, hogy a rendelkezésemre álló idő alatt (1 hét) ezt lehetetlen lesz kivitelezni. A kutatási témámat ez a sajnálatos helyzet teljesen felülírta, és csalódottságomat valamilyenre nyugtatta az a lehetőség, hogy legalább az archívumnak a bibliográfiája többé-kevésbé egyben, de legalább rendelkezésemre állt, így azt majdnem teljesen számítógépre tudtam vinni, abban reménykedve, hogy a tételeket majd egyenként megszerzem. Az Archívum akkori állapotáról feljegyzést készítettem, rövid megbeszélés keretében át is adtam azt az igazgatónak.

* A tanulmány az NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma által támogatott „A berettyóújfalui járás Bihar vármegye egykori történetiségének feldolgozására Interdiszciplináris kutatás, tanulmányok, monográfia, konferencia megvalósítására.” című, 650132/00014 azonosító számú pályázat keretében készült.

¹ „A Népi Gyógyászati Archívum Diószegi Vilmos és Pócs Éva közös munkájának eredményeképpen jött létre az 1960-as évek elejétől kezdve. A cél az volt, hogy minden történeti, publikált és recens gyűjtésű népi gyógyászati adatot összegyűjtsenek, legépeljenek, és betegségek, illetve gyógymódok szerint rendezzenek.” BTK NI Adattára honlapja.

Mivel a Népi Gyógyászati Archívum rendezetlen céduláiból 2010 szeptemberében népi manuálterápiára, mozgásszervi betegségekre, kenés-inazásra vonatkozó adatokat nem tudtam „kinyerni,” nem hogy a történeti Bihar vármegyére kiterjedően, de legalább a bibliográfiával a „zsebemben” másfelől kellett megközelítenem a témát. Így 2011-ben a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában azzal kezdtem a munkám, hogy a földrajzi szakmutató Biharra vonatkozó anyagát² Microsoft Excel táblázatkezelőbe begépeltem (1285 db cédula³), majd a XX. Antropológia, orvoslás szakmutató céduláit is számítógépre vittem (878 tétel). A szakmutató alapján igyekeztem a releváns anyagokat kézbe venni és átnézni, de mindezt nem sikerült akkor maradéktalanul elvégezni. A további intézményi kutatásaim során (Déri Múzeum - kb. 520 db cédula a földrajzi mutatóban; Bihari Múzeum - kb. 230 db cédula a földrajzi mutatóban; Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék Archívuma - kb. 130 db cédula a földrajzi mutatóban) már csak a mutatókat rögzítettem számítógépen. Ezen munkámat foglaltam össze 2011 novemberében a VIII. Bihari Diétán tartott előadásomban. Mivel akkoriban magánszemélyeknek nyilvántartási, adattári szoftverek nem voltak elérhetőek, így kénytelen voltam – némi informatikusai segítséggel – saját adatbázist létrehozni, hogy ezen adatokat megfelelően tároljam a feldolgozáshoz. Az élet 2012-től más utakra vezetett, így sajnálatos módon az eltelt idő alatt nem volt lehetőségem az összeszedett anyagok rendszerezésére, feldolgozására és bemutatására. Török Péternek, a Bihari Múzeum igazgatójának ösztönzésére fogtam bele 2021 októberétől az anyag feldolgozásához, hogy ezáltal is segítsen a Tudományos Bihar-kutatásért Programot. Kedves biztatását ezúton is köszönöm. Jelen tanulmány alapjául szolgáló előadásomat 2021. december 6-án, a XII. Bihari Diétán online adtam elő.

2021 év végén örömmel olvastam a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet honlapján, hogy rövidesen befejeződik a Népi Gyó-

² A földrajzi katalógusban található bihari anyagok bemutatására, elemzésére egy másik tanulmányban teszek kísérletet.

³ Vö. Forrai 2000. 646. 2000-ben 1120 db tétel volt megadva a Biharra vonatkozó földrajzi mutatóban.

gyógyászati Archívum rendezése.⁴ Azóta az anyagról készített, a tudományos kutatást segítő jegyzék is elérhető a BTK Néprajztudományi Intézet honlapján.⁵ Ez nagyon biztató lehetőség – nem csak a népi orvoslás – kutatók számára, hiszen minden történeti, publikált és recens gyűjtésű népi gyógyászati adat elérhető egy helyen (az 1970-es évekig biztosan).

Módszerek

Jelen tanulmányomban szemelvényeket mutatok be a történeti Bihar vármegye népi gyógyászatából a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában fellelhető adatok alapján, amelyeket – tudomásom szerint – még nem publikáltak. Az intézményi kutatást 2011-ben végeztem, így kimutatásaim az akkori állapotokra vonatkoznak. A múzeum új épületbe való költözése miatt az Etnológiai Archívum kutatása az elmúlt 6 évben nehézkessé vált, de 2022 májusától újból megoldható.⁶ Az adatfeldolgozást Microsoft Excel és Access szoftverek segítségével végeztem.

A bemutatásra kerülő dokumentumok a 20. század magyarországi történetének közel 65 évében keletkeztek, azaz a dualizmus végétől, a világháborúkon keresztül egészen a szocialista berendezkedésig terjedően. A felhasznált iratok közel felét önkéntes néprajzi gyűjtők munkái teszik ki.

Korábbi forrásfeltáró munkák a Néprajzi Múzeumból

A Néprajzi Múzeum 1988-ban indította el a *Fontes Musei Ethnographiae*-nek nevezett sorozatát, amelynek célja és elsődleges feladata lett, hogy a múzeum archívumának, az Etnológiai Adattárnak kéziratoss forrásait a lehető legteljesebb mértékben a tudomány, a kutatás figyelmébe ajánlja és közrebocsássa.⁷

A múzeum kéziratára igen gazdag primer forrásanyaggal is rendelkezik, amelyet a néprajztudomány képviselői jól ismernek, de a társadalomtudományok

⁴ A Népi Gyógyászati Archívum rövid keletkezéstörténetéről: Szakál – Zombory 2021., valamint a Magyar Néphit Archívum keletkezéstörténetéről ld.: Pócs 2019.

⁵ Zombory 2021.

⁶ Kemecsi 2021., valamint a Néprajzi Múzeum honlapja.

⁷ Koltay 1995., Forrai – Szemkeő 1996. 7., valamint további bőséges irodalommal a NM honlapján: Forráskiadványok.

kutatóinak széles köre előtt még ismeretlen. Ezek a kéziratok, források nem elsősorban a különböző korok hivatalainak, közigazgatásának iratai, bár ilyenekkel is rendelkezik a gyűjtemény. „E dokumentumok nagy része a gyakran rideg – de objektív – hatósági okmányokkal ellentétben a másik oldalt szólaltatja meg; az egyes embert, a családot, a kisközösséget: egy szakmai csoportot, egy tantestületet, egy tanya vagy község lakóit. Olyan dokumentumok ezek, amelyek tudományos gyűjtőmunka, vagy visszaemlékezések során keletkeztek. Ezek az írások szubjektívek, az ember átélt és megélt történetét tükrözik; de így emberi és így hiteles. A történész, a kutató egyiket sem nélkülözheti témafeltárása során.”⁸

E tanulmányomban a Néprajzi Múzeum még nem publikált kéziratok anyagának a gazdagságára hívom fel a figyelmet, és egyes kéziratokat rövidebben ismertetek a népi orvoslásra vonatkozó forrásanyagból, kiemelten fókuszálva a történeti Bihar vármegyére.

A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma

A magyar néprajztudomány központi archívuma, amelyet 1938–39-ben K. Kovács László és Gunda Béla svéd, finn és észt minták alapján szervezték meg.⁹ Napjainkban az alábbi egységei léteznek: Kézirattár, Fényképtár, Képarchívum, Mozgóképtár, Hangtár, Etnológiai Archívum Adatbázisa (online).¹⁰

A Kézirattár vagy más néven kéziratgyűjtemény (a gyűjtemény mindkét elnevezése használatos)¹¹ feladatát és gyűjtőkörét, működési elveit még 1939-ben alakították ki és határozták meg, így ez tulajdonképpen máig érvényes. „Eszerint a néprajzi kéziratok anyag és a dokumentumok gyűjtését elsősorban a magyarság és a magyarsággal együtt élő nemzetiségek, másodsorban rokonnépeink és szomszédaink anyagát szem előtt tartva kell végezni, ám figyelemmel kell lenni Európa többi népe, illetve a világ népei anyagára is, tekintettel az Etnológiai Adattár központi néprajzi archívum jellegére. Így mint szakadattár folyamatosan gyűjti

⁸ Forrai – Szemkeő 1996. 7.

⁹ Kósa 1977. 745.

¹⁰ Fejős 2000., valamint a NM honlapja alapján.

¹¹ Forrai 2000. 611–612.

a Néprajzi Múzeum munkatársainak gyűjtéseit, továbbá minden – az intézmény anyagi támogatásával végzett – néprajzi gyűjtés egy példányát; elhunyt és élő néprajzkutatóink néprajzi érdekű helyszíni gyűjtéseinek vagy levéltári jegyzeteinek, kéziratának eredetijét vagy másolatait. Megszerzi a néprajztudomány és muzeológia hazai és külföldi kéziratok dokumentumait (eredeti nyelven és fordításban); kéziratok néprajzi cikkeket, tanulmányokat, előadásszövegeket, tervezeteket, javaslatokat; lényeges tudománytörténeti dokumentumokat; megszűnő intézmények néprajzi dokumentumait; magánszemélyek néprajzi szempontból fontos gyűjteményeit, hagyatékát vagy azok részeit. Végül gyűjti a *társadalmi gyűjtőhálózat*, a *néprajzi szakcsoportok* tagjai által szolgáltatott adatokat; *néprajzi pályamunkákat* (kiemelés tőlem: K. E.); a paraszti írásbeliség emlékeit, népi eredetű feljegyzéseket, tekintet nélkül korukra.”¹²

A kéziratgyűjtés módja alkalmi és rendszeres. Alkalomszerű a hagyatékok, magángyűjtemények vagy csak egyes kéziratok megszerzése ajándékként vagy vásárlás útján, rendszeres a szervezett és irányított néprajzi gyűjtés keretében a társadalmi gyűjtőhálózaton keresztül (kérdőíves adatgyűjtések és gyűjtőpályázatok) és a tudományos gyűjtőhálózat révén (a néprajzos-muzeológus szakemberek rendszeres anyagbeadásából).¹³

1947-ben kezdődött meg a gyűjtemény szakkatalógusának kiépítése, amely akkor még csak húsz témakört tartalmazott, továbbá megkezdődött az utalók, katalógusok kiépítése is.¹⁴ 1954-ben újabb szervezeti és működési szabályzat készült, amely a kéziratgyűjtemény szakkatalógus-rendszerét (akkor már harminckét témakörből állt) és használati szabályzatát is tartalmazta. Minden későbbi szabályzatnak ez az alapja.¹⁵ Végül az 1962-es szervezeti és működési szabályzat rögzítette a kéziratgyűjtés használati rendjét, az új szakkatalógus harminchárom, római számokkal jelzett tárgycsoportot tartalmazott.¹⁶ Napjainkban is ez van érvényben. Tehát egységes a címszórendszer, amely szerint szakcsoportba rendezik

¹² Forrai 2000. 613–614.

¹³ Forrai 2000. 614.

¹⁴ Forrai 2000. 616.

¹⁵ Forrai 2000. 617.

¹⁶ Forrai 2000. 618.

a múzeum minden gyűjteményének anyagát.¹⁷ Jelen tanulmány a XX. antropológia, orvoslás szakmutató Biharra vonatkozó anyagával foglalkozik.

I. gyűjtögetés	XVIII. népi jog, közigazgatás
II. halászat	XIX. az emberi élet szokásai
III. vadászat	XX. antropológia, orvoslás
IV. madarászat	XXI. néphit és tudás
V. méhészet	XXII. vallásos élet
VI. állattartás, pásztorkodás	XXIII. zene
VII. földművelés	XXIV. tánc
VIII. közlekedés, teherhordás, híradás	XXV. játék és szórakozás
IX. kereskedelem	XXVI. népköltés
X. település, építkezés	XXVII. népi írás, olvasás, népművelés
XI. házberendezés, bútortartás	XXVIII. népnyelv
XII. táplálkozás, konyha	XXIX. múzeumok, kiállítások
XIII. kerámia	XXX. néprajztörténet (adatközlők, gyűjtők)
XIV. viselet, textil	XXXI. társtudományok
XV. mesterségek, művészkedés	XXXII. nemzetiségek
XVI. harc, katonáskodás	XXXIII. egyéb
XVII. társadalom	

1. táblázat. A Néprajzi Múzeum gyűjteményi szakkatalógusai

Az egységes földrajzi rendszerezés érdekében Magyarország 1913. évi helynévtárának adatai alapján készült földrajzi katalógus tájékoztató, mivel a gyűjtemény anyagának tekintélyes része az első világháború előtti, illetve a két világháború közötti időből és magyar lakta területekről származik.¹⁸

A Néprajzi Múzeum honlapjának tájékoztatása alapján „a gyűjtemény jelenlegi állománya 28 017 leltározott tételt tartalmaz. [...] A tudományos gyűjtőhálózatnak köszönhető körülbelül kilencezer tétel. Régi kéziratos néprajzi gyűjtemények, hagyatékok anyaga, az időközben megszűnt vagy átszervezett társintézmények

¹⁷ Forrai 2000. 624.

¹⁸ Forrai 2000. 624.

néprajzi vonatkozású gyűjteményei¹⁹ körülbelül hétezer tétellel gyarapították a kéziratárát. Végül a társadalmi gyűjtőhálózat munkálkodásának eredménye több mint 12 000 dolgozat.”²⁰

A kéziratár nyilvántartásáról meg kell említeni, hogy „a leltározás többlépcsős. A növedéknapló adatai jelentik az első hivatkozási számokat, egészen a szakleltározásig. A kéziratok a megszerzéskor először az Etnológiai Adattár gyűjteményeinek közös ÁEA jelzetű átmeneti leltárkönyvében (növedéknaplójában) kapnak sorszámot, jelzetük tehát: ÁEA sorszám/évszám. A tudományos gyűjtőhálózat éves gyarapodását külön növedéknapló tartalmazza, jelzete: EA sorszám/év. Külön átmenő leltárkönyve van a néprajzi gyűjtőpályázatoknak is: P. sorszám/évszám jelzettel. A növedéknaplók bejegyzései utalnak a megszerzés körülményeire, megjelennek a mutatócédulákon is.”²¹ „A források aprólékos rendező-, feltárómunka után vezethetők be a gyűjtemény leltárkönyvébe. A kéziratár leltárkönyve folyamatos számozású. A gyűjtemény megkülönböztető jelzete, illetve betűjele: EA (etnológiai adat).”²² Mindezeket azért kellett megemlíteni, mert kutatásom során csak az EA betűjelű kéziratokkal foglalkoztam. Nem állt módomban átnézni azokat a tételeket, amelyek még nem kerültek be a leltárkönyvbe, de esetlegesen gyűjtőpályázatok révén már bekerültek a múzeumba (P. sorszám).

XX. Antropológia, orvoslás szakmutató

Az Etnológiai Archívum leltározott állományának tartalmi összetételét a szakcatalogusok mutatják. Az Adattár 1967-ben kiadott véglegesített szakrendje (Útmutató 1967) alapján történik a források tartalmi csoportokba rendezése. Ez a ma is alkalmazott harminchárom, római számokkal jelzett tárgycsoportot tartalmaz.²³ Az Archívum *földrajzi mutatójában* 1285 db. bihari cédula/rekord volt található

¹⁹ Ilyen például az egykori Néptudományi Intézet, Államtudományi Intézet, Országos Táj- és Népkutató Intézet, Szociográfiai Intézet, Magyar Társaság Falukutató Intézete stb.

²⁰ Kéziratgyűjtemény. NM honlapja.

²¹ Forrai 2000. 623.

²² Forrai 2000. 623.

²³ Forrai 2000. 636.

2011-ben, amikor azokat számítógépes táblázatkezelőbe (MS Excel) begépeltem, a XX. *Antropológia és orvoslás nevű szakmutató* pedig 878 rekordot tartalmazott ugyancsak 2011-ben.

Ahogy az Etnológiai Archívum egészére, úgy a XX. szakmutatóra is vonatkozik, hogy az állomány összetételében meghatározó mennyiséget képviselnek az országos néprajzi gyűjtőpályázatra érkező dolgozatok, és meghatározó szerepük van a tematikai arányok alakulásában is. A források tetemes része a 20. század első feléből való, és erről az időszakról is szól. A kéziratok gyűjtési ideje az elmúlt száz év, ám azok keletkezési és az adatok vonatkozási ideje ennél szélesebb tartományt fog át, a 18. századtól napjainkig terjed.²⁴

Az alábbi táblázatban a XX. szakmutató tételeinek vármegyei eloszlását láthatjuk csökkenő sorrendben, oly módon, hogy az első helyezett vármegyéjéből található a legtöbb rekord/tétel. A felsorolásban a főbb szerzők is feltüntetésre kerültek. Bihar vármegye a hetedik helyen áll 37 tételszámmal.

	megye	tétel- szám	főbb szerzők
1.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	88	Nagy Czirok László, Igaz Mária, Diószegi Vilmos, Janó Ákos, Fehér Zoltán, Szatmári Zoltán, Égető Melinda
2.	Borsod	59	Bakó Ferenc, Manga János, Györffy Györgyné, Diószegi Vilmos, Bene Zsuzsa, Igaz Mária
2.	Veszprém	59	Hegyi Imre, Juhász Sarolta, Kajcsos Ferenc, Erdélyi Zoltán
3.	Békés	55	Oláh Andor, Durkó Antal, Grynaeus Tamás, Szabó Mátyás
4.	Heves	53	Diószegi Vilmos, Csilléry Klára, Répási István, Berényi Andrásné, Hoffmann Tamás

²⁴ Forrai 2000. 636–637.

5.	Somogy	39	Hofer Tamás, Diószegi Vilmos, Knézy Judit, Kapitány Orsolya, Gelencsér Sándor, Kerecsényi Edit, Halász Pál, Pintér Pálné
6.	Csongrád	38	Grynaeus Tamás, Györffy Györgyné, Szállási Sándor, Bokor István
7.	Bihar	37	Molnár Balázs, Hofer Tamás, Molnár Vilmos, Sándor Mihályné
8.	Vas	34	Kuntár Lajos, Dömötör Sándor, Diószegi Vilmos, Irányi Lujza, Lakner Ágnes, Erdélyi István (Sebestyén Gyula hagyatéka)
9.	Jász-Nagy-Kun-Szolnok	33	Oláh Andor, Nagy Angéla, Pócs Éva, Csalog Zsolt, P. Madar Ilona, Csetényi Mihályné, Szücs Sándor, Diószegi Vilmos
10.	Zala	32	Knézy Judit, Bódei János, Szántai Lászlóné, Fülöp István, Pintér Sándor, Gönczi Ferenc, Némethy Endre
11.	Baranya	29	Diószegi Vilmos, Kodolányi János, Solymos Edéné
12.	Szabolcs	28	Turi Sándor, Lakatos Károly, Stoll Ernő, Károlyi György, Nagy Klára, Erdész Sándor
13.	Zemplén	27	Bakó Ferenc, Diószegi Vilmos, Szolnok Lajos, Zsova Ilona, Raffay Anna, Gönyei Sándor, Bodgál Ferenc
14.	Szatmár	24	Herman Ottó, Farkas József, Grynaeus Tamás, Luby Margit, Engel Katalin, Morvay Judit, P. Madar Ilona, Bakos Ferenc
15.	Abaúj-Torna	22	Györffy Györgyné, Bene Zsuzsanna
15.	Hont	22	Fehér Julianna, Dobrovolni Antal, Pesovár Ernő, Erdélyi Zoltán, K. Kovács László

16.	Hajdú	21	Béres András, Lévai Imre, P. Madar Ilona, Nagy Angéla, Hoppál Mihály
17.	Nógrád	20	Ipolyi Arnold, Manga János, Diószegi Vilmos, Csilléry Klára
	Magyarország ²⁵	19	általános adatok, Györffy István, Viski Károly antropológiai leírások, Szendrei Ákos népszokás lexikona, Magyar Fürdőélet és Idegenforgalom stb.
18.	Komárom	18	Fél Edit, ifj. Dudich László, Kardos László, Szigeti Irén
19.	Bács-Bodrog	17	Grynaeus Tamás, Solymos Ede, Lükő Gábor, Diószegi Vilmos
19.	Tolna	17	Diószegi Vilmos, Váyer Éva, Pető Veronika, Gelencsér Sándor, Stefán György, Támer Gabriella. (bukovinai telepések Bukovinánál vannak feltüntetve)
20.	Csanád	14	Grynaeus Tamás, Szigeti György, Kálmány Lajos hagyatéka
21.	Bukovina (+ telepésektől, Tolna m.)	13	Iványi János, Károly István, Bácskai-Bosnyák Sándor
21.	Sopron	13	Beke Ödön, Muhor László, Diószegi Vilmos, Hadarics Ferenc, Egri Irén
22.	Fejér	12	Herman Ottó, Deisinger Margit, Nagy Lajos
	h.n. ²⁶	12	Kálmány Lajos hagyatéka, Csaplovics ill. Bellosics hagyatéka stb.
23.	Bereg	11	Babus Jolán, Csiszár Árpád, Pálóczi Horváth Lajos
24.	Kolozs	9	Kresz Mária, Stefán György, Gönyei Sándor, Hoppál Mihály, Kóczián Géza, Szabó István, Macalik Ernő, Szabó László

²⁵ Konkrét megye vagy település nélküli jelölés.

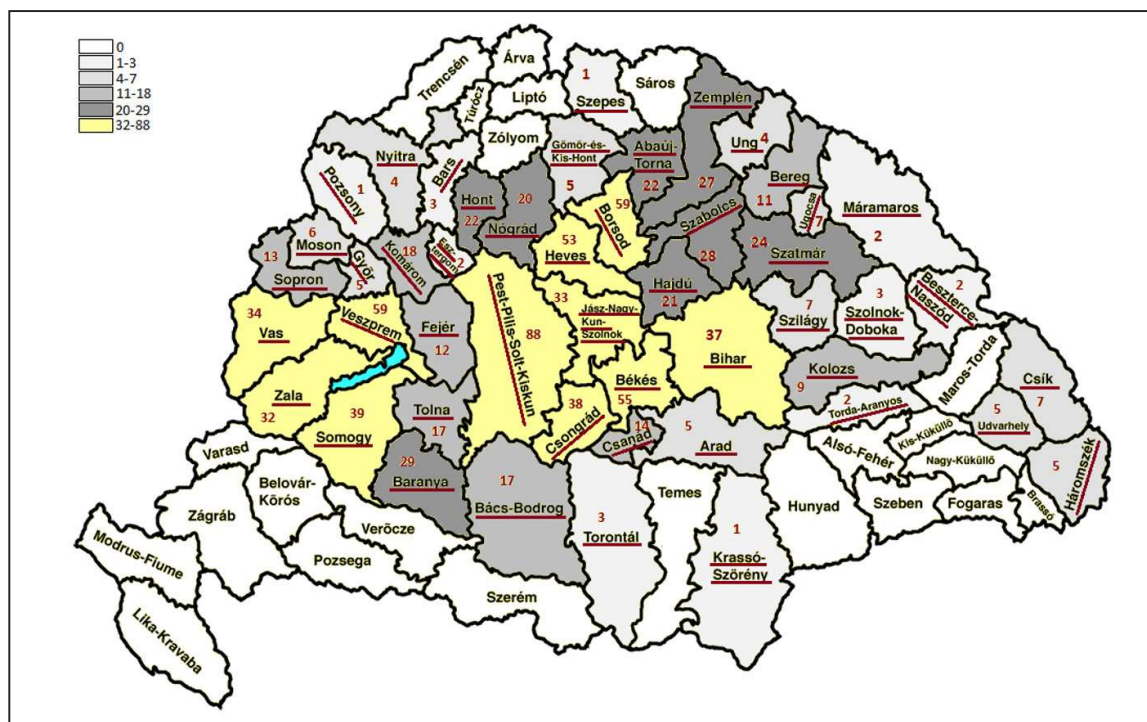
²⁶ Konkrét település, hely nélküli jelölés.

25.	Csík (+ Kilyenfalva csík megyei telepeseiktől, Veszprém m.)	7	Diószegi Vilmos, Iványi János, Kóczián Géza, Pintér István, Macalik Ernő, Szabó István, Szabó László, Gál Miklós
25.	Szilágy	7	Kresz Mária, Gönyei Sándor, Márkus Mihály, Bereczki Imre, Németh Tibor
25.	Ugocsa	7	Kresz Mária, Till Mária, Szondy János, Balázs Béla
26.	Moson	6	Egri Irén, Juhász Ferenc, Németh Sándor, Hécz János
27.	Arad	5	gimnáziumi gyűjtések, Grynaeus Tamás
27.	Gömör és Kishont	5	Molnár Mihály, Bánszky Ilona, Manga János
27.	Győr	5	Borsos Lajos, Egri Irén, Énekes Kálmán
27.	Háromszék	5	Péterffy Tamás, Bodor Dénes
27.	Udvarhely	5	László Gyula, Csergő Bálint, Bányai János
28.	Moldva	4	Diószegi Vilmos, Kallós Zoltán, Balás Gábor, Erdős Szászka Péter
28.	Nyitra	4	Sztancsek József, Rehák Gyula, Stefán György
28.	Ung	4	Márkus Mihály
29.	Bars	3	Peterke Jónás, Károly István
29.	Szolnok-Doboka	3	Gunda Béla, Viski Károly, Sárkány Lóránd
29.	Torontál	3	Kálmány Lajos hagyatéka; Kiszombori Dózsa Gy. Ált. Isk. Honismereti Szakkör tagjai
30.	Beszterce-Naszód	2	Herman Ottó, Kiss Sándor
30.	Esztergom	2	Szokmáry Julius
30.	Máramaros	2	Nemes Mihály, Marosvásárhelyi Zsófia
30.	Torda-Aranyos	2	Jankó János, Téglás István

31.	Krassó-Szörény	1	Faragó József
31.	Pozsony	1	Harmath Lajosné
31.	Szepes	1	Perjéssy Lajos, Herman Ottó
32.	Alsó-Fehér	0	
32.	Árva	0	
32.	Belovár-Kőrös	0	
32.	Brassó	0	
32.	Fogarás	0	
32.	Hunyad	0	
32.	Kis-Küküllő	0	
32.	Lika-Kravaba	0	
32.	Liptó	0	
32.	Maros-Torda	0	
32.	Modrus-Fiume	0	
32.	Nagy-Küküllő	0	
32.	Pozsega	0	
32.	Sáros	0	
32.	Szeben	0	
32.	Szerém	0	
32.	Temes	0	
32.	Trencsén	0	
32.	Túrócz	0	
32.	Varasd	0	
32.	Verőcze	0	
32.	Zágráb	0	
32.	Zólyom	0	

2. táblázat. XX. Antropológia, orvoslás szakmutató vármegyei eloszlása

Ugyanez az adatsor térképre vetítve látványosabban ábrázolja a XX. szakmutató összes adatának vármegyei eloszlását. Még inkább szembeütik, hogy a legkutatottabb vármegyék az ország középső részéről kerülnek ki, míg a peremterületek alulreprezentáltak. Bihar vármegye tulajdonképpen a többi vármegyéhez viszonyítva a leginkább feltárt területhez tartozik.

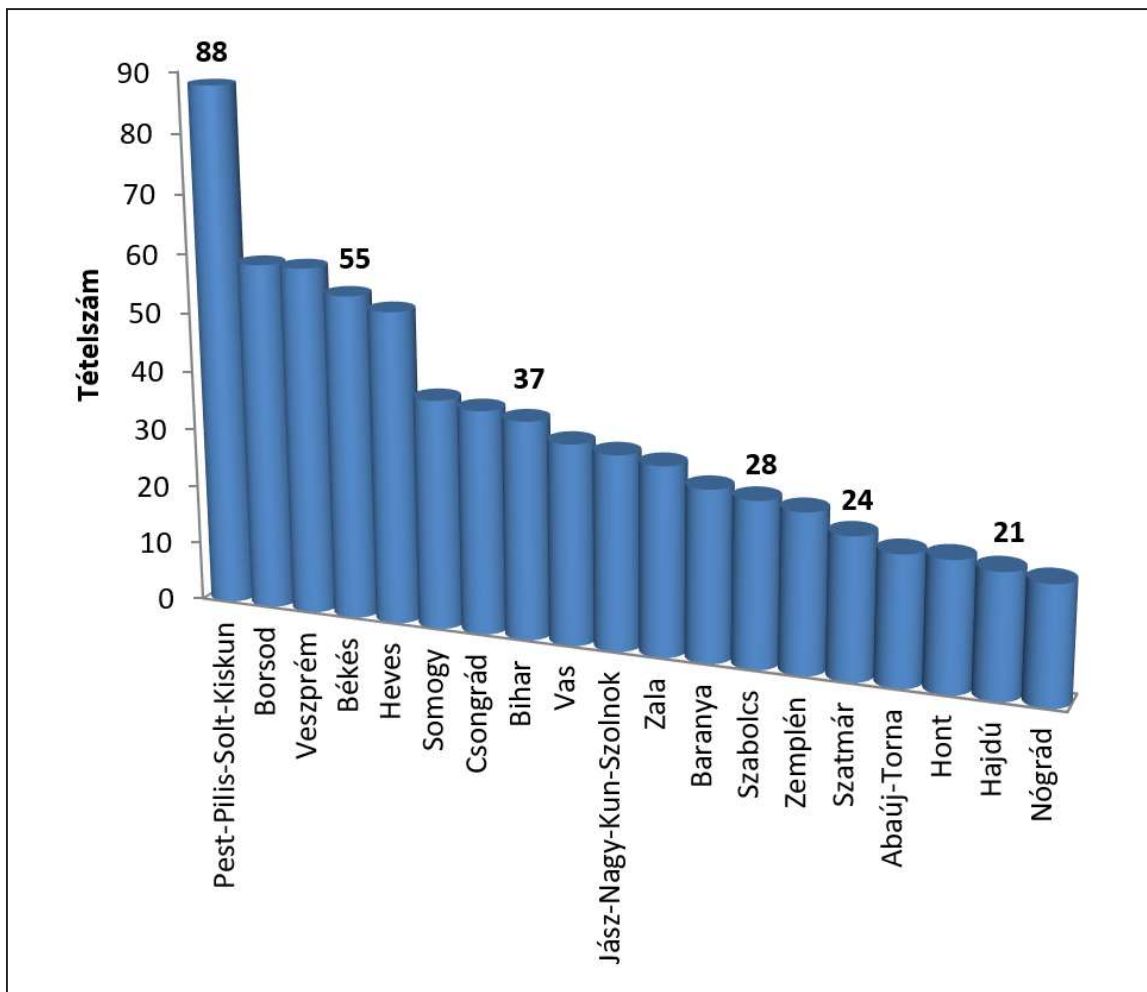

1. térkép. A XX. szakmutató összes témájának vármegyei (1913) eloszlása²⁷

Még mindig az előző adatsort felhasználva, amennyiben diagramra vetítem az első 19 vármegye számsorait, látható, hogy a hetedik helyen álló Bihar vármegye csak a szomszédos Békés vármegye előzi meg, a maga 55 rekordjával (a harmadik legkutatottabb vármegye). Nem szabad elfelejtenni arról, hogy Oláh Andor, aki Békés megyében volt orvos 1951 és 1973 között,²⁸ jelentős kutatásokat végzett népi orvoslás témában, és kutatási anyagait be is küldte az Archívumba. A szomszédos vármegyék közül a sorban Szabolcs vármegye a 12-ik (28 adattéri tétellel), majd Szatmár következik a 14-ik helyen (24 tétellel), végül Hajdú megye a 16-ik a sorban (21 adattal).

²⁷ A XX. szakmutató összes témájának vármegyei (1913) eloszlása. (Térkép eredeti készítője: IMEowbot 2006. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kingdom_of_Hungary_counties.svg. Változtatást végezte: Kiri Edit 2021.)

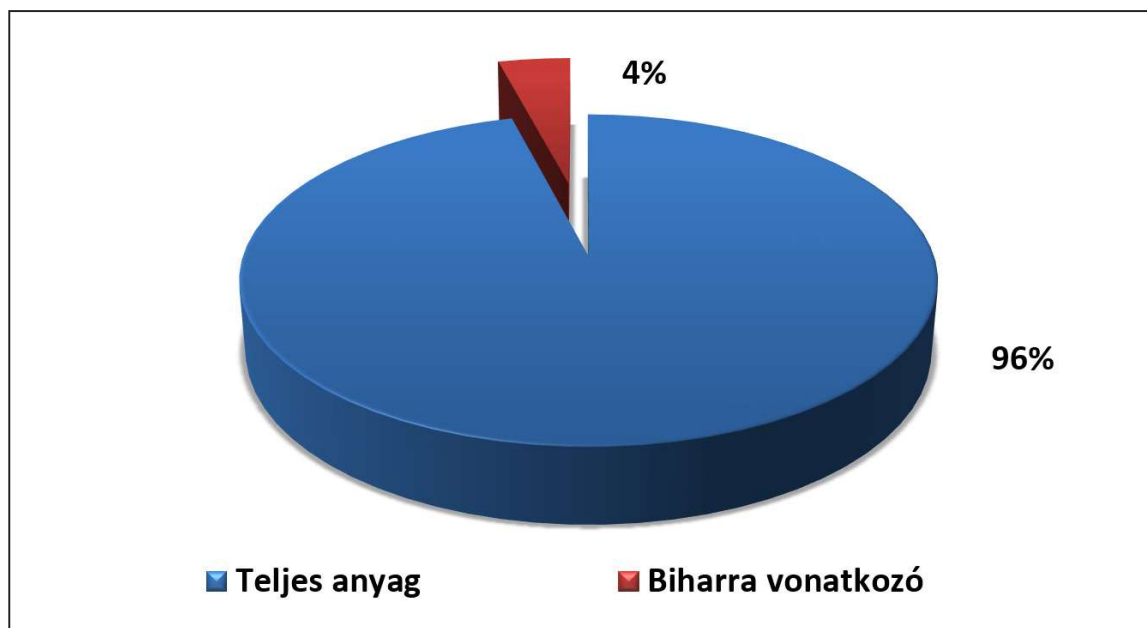
²⁸ Szabó 2016.

1. diagram. A XX. szakmutató összes témájának vármegyei eloszlása

A szakmutató 878 rekordot (cédulát) ölel fel a Kárpát-medence területéről, de vannak adatok Afrikából, Dél-Ázsiából, Mongóliából és Új-Guineából is.

Az alábbi táblázatból és diagramokból egyértelműen látható, hogy a XX. szakmutató teljes anyagának csak körülbelül 4%-a tartalmaz bihari adatot.

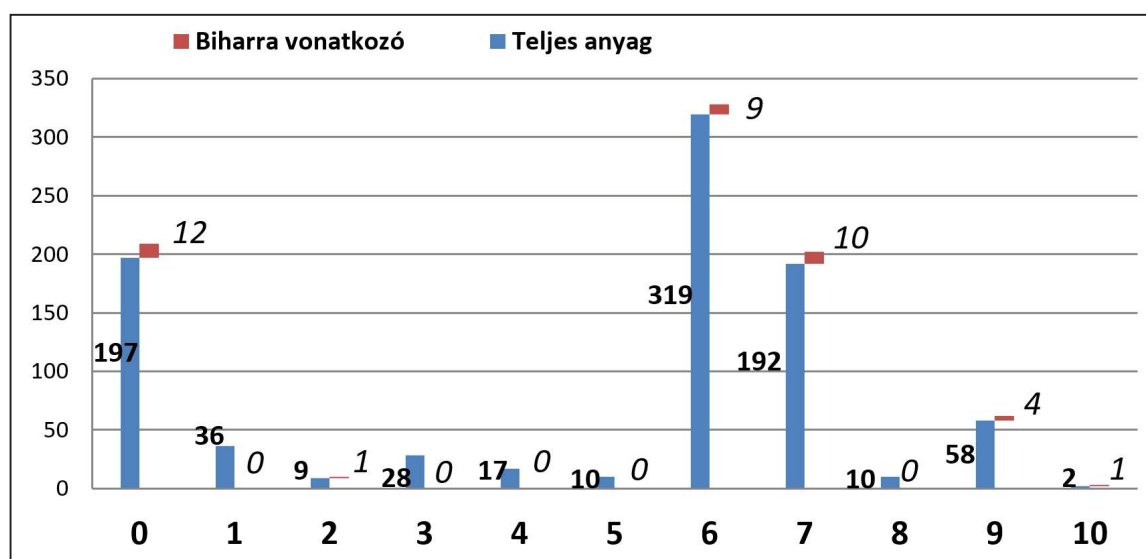
2. diagram. A XX. Antropológia, orvoslás szakmutató összes rekordja

Ez a 4% 2011-ben konkrétan 37 cédulát jelentett, ami a Biharra vonatkozik. A szakmutató tíz nagy témakör szerint oszlik el. Az alábbi táblázatba már külön jelölöm a Biharra vonatkozó számsorokat is, így látható, hogy ebből a 37 szakmutatói cédulából **11–11** – azaz a legtöbb – az általános anyagról (0.) és a gyógyszerekről, gyógynövényekről (7.) szól. Ezt követi sorrendben 9 említéssel a betegségek, gyógyítás, járványok (6.) témaköre, végül 4 esetben tárgyalják a népi gyógyítók társadalmi kapcsolatait (9.). Elenyésző, azaz 1–1 tétel említi a népi biológiai ismereteket (2.) és a témához kapcsolódó népköltést (10.).

Téma	Teljes anyag	Biharra vonatkozó
0. Általános anyag	197	11
1. Antropológiai felvételek, típusok, leírások	36	0
2. Népi biológiai ismeretek	9	1
3. A test tisztántartása	28	0
4. Szépségápolás, tetoválás (körömnövesztés, lábtorzítás stb.)	17	0
5. Egészségügyi szokások, megelőzés	10	0

6. Betegségek, gyógyítás, járványok	319	9
7. Gyógyszerek, gyógynövények	192	11
8. Gyógyhelyek, fürdők	10	0
9. Népi gyógyítók, társadalmi kapcsolataik	58	4
10. Kapcsolatos népköltés	2	1
összesen rekord:	878	37

3. táblázat. XX. Antropológia, orvoslás szakmutató témáinak eloszlása

3. diagram. XX. Antropológia, orvoslás szakmutató témáinak eloszlása

Az Etnológia Archívumban nem található Biharra vonatkozó adat az alábbi témakörökben: Antropológiai felvételek, típusok, leírások (1.); A test tisztántartása (3.); Szépségápolás, tetoválás (körömnövesztés, lábtorzítás stb.) (4.); Egészségügyi szokások, megelőzés (5) valamint Gyógyhelyek, fürdők (8).

A tematikai egyenetlenségek, a hiányok bizonyos témáknál szembetűnőek. Ismét hangsúlyoznom kell, hogy az önkéntes gyűjtések a gyűjtő egyéni érdeklődési körét, valamint felkészültségét is tükrözi. Az is tény ugyanakkor, hogy a népi orvoslásra vonatkozó részletes, tematikus kérdőív, amelyet felhasználhattak volna az önkéntes gyűjtők, az 1970-es évekig nem jelent meg. Néhány mondatos

útmutató ugyan rendelkezésre állt,²⁹ de ez messze nem bontotta ki a témát olyan részletesen, mint például egyéb, közreadott kutatási segédletek esetében (népi építészet, gazdálkodás, szokásvilág stb.). Habár a Népi Gyógyászati Archívum rendszerezése során előkerült Diószegi Vilmos 1963-as kérdőívének két változata is, amit 2021-ben Zombory Andrea közölt,³⁰ nem állapítható meg bizonyossággal,

²⁹ Erről a témáról külön tanulmányt lehetne írni, de vázlatosan az alábbiakat emelem ki. 1909-ből Semayer Vilibáld négy szóban említi a betegségekkel kapcsolatos kérdéseket (Semayer 1909. 251. ld. még Fejős 2020). A Folklore Fellows idejéből szintén pár bekezdésben, felsorolásszerűen említik az egészség-betegség kérdését: Sebestyén – Bán 1912. 209. 8-ik pont., szintén Sebestyén Gyula említi két sorban, hogy orvosokat is meg kell nyerni a gyűjtésekhez (Sebestyén 1912. 193.). Braun Róbert 1913-as szociográfiai kutatása az első részlet gazdag kérdőív, de kérdéses ez mennyire volt közismert az idevágó kutatásokhoz az önkéntesek körében (Braun 1913.). 1944-ben a falukutató mozgalom keretében Molnár Vilmos kérdőívet állított össze falvak közegészségügyi vizsgálatához (Molnár 1986.), amelyet orvostanhallgatók több kutatásnál is használtak. Vajkai Aurél 1948-as kutatástörténeti összefoglalója a szaktudomány részére mérföldkő volt (Vajkai 1948.), de szintén kérdéses, mennyire forgott közkezen az önkéntes gyűjtők között. Szolnok megye népi gyógyászati atlasza c. kutatási terv felvázolásában Pócs Éva írja 1964-ben, hogy egy nagy terjedelmű kérdőív elkészítését tervezték (Cs. Pócs 1964.). 1970-ben Cs. Pócs Évától és Hoppál Mihálytól, a palóc kutatás módszertani közleményei egyikeként megjelent egy kérdőív néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez, de arra vonatkozólag nem találtam adatot, hogy az önkéntes néprajzi gyűjtők széleskörűen használták-e (Cs. Pócs – Hoppál 1970.). És habár Morvay Péter 1975-ben említi, hogy számos gazdag anyagú pályamunka született a népi gyógyászat témakörében, amelynek kevés a hivatásos kutatója, és ez vonzó gyűjtési lehetőséget ad az egészségügyi szakközépiskolák tanulóinak, valamint a tudománysegítő munkába eddig még be nem kapcsolódott középiskolai biológiai szakköröknek, a kutatásokat segítő kérdőív nem került kiadásra (Morvay 1975.). Az önkéntes gyűjtőhálózat újabb fellendülésének közepén csak 1976-ban jelent meg a Honismeret hasábjain kb. 3 sorban egy rövid gyűjtési útmutató: Népi gyógyítás egy helységben c. ajánlott pályatétel (sz.n. 1976. 121.). 1979-ben az Ezerjófű akció magyarországi elindításának tervei között volt utalás kérdőív használatára, de az közel sem fedte le a népi orvoslás egészét (Morvay 1979.). A témához tágabban kapcsolódik, de 1981-ben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadta a népi kertkultúrára vonatkozó kérdőívét (Holló 1981.) (Legújabban pedig Nagy 2021. A magyar népi dísznövénykultúra kutatásának történetéről, kitérve a tematikus kérdőívekre és útmutatókra is). Habár 1989-ben a Gémes Balázs által koordinált Népi Orvoslási Topográfia keretében (Gémes 1989.) elindítottak egy országos kérdőíves adatgyűjtést, az főleg a népi születésszabályozás kutatására összpontosult. Számos kérdőívet küldtek ki országszerte, de sajnos a munka anyagi okok miatt félbe maradt (Szabó 2020. 67.). A 2000-ben kiadott „Kérdőívek és gyűjtési útmutatók”, és az „Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez” között sincs népi orvosláshoz kapcsolódó fejezet (Fejős (szerk.) 2000.). 2003-ban a Honismeret hasábjain található egy rövid összefoglalót a Gyűjtési Útmutatókról, de ez is visszaul az 1976-s pályázati kiírásban közzétett pár szempontra (Túri 2003.). Granasztói Péter 2017-ben egy igen részletes tanulmányban összeszedi a néprajzi kérdőíveket, de ezeket áttanulmányozva se találunk kiemelten e témában keletkezett és közreadott részletes kutatási segédletet (Granasztói 2017.). Gyűjtésekről és kérdőívekről ld. még: Mészáros – Vargyas 2016. és Paládi-Kovács 2017. A népi gyógyítás kutatástörténetéről pedig: Hoppál 1990., Keszeg – Czégényi 2010. A legújabb tudományos megközelítésekről pedig: Molnár – Babai 2020.

³⁰ Közli: Zombory 2021.

hogy ez a kérdőív közkezen forgott-e az akkor gyűjtő néprajzi önkéntesek körében. Ugyanez állapítható meg az 1970-ben, a palóc kutatás módszertani közleményei egyikeként megjelent kérdőívről is.³¹ A – bihari – dolgozatok változó színvonalát nézve inkább a kérdőívek hiánya feltételezhető.

Biharra vonatkozó kéziratok

Ha az Archívum földrajzi mutatójában és a XX. Antropológia és orvoslás nevű szakmutatójában a Biharra vonatkozó rekordok számát összevetjük, akkor láthatjuk, hogy az 1285 tételből csak 37 feltüntetett cédula foglalkozik népi orvoslással, ami a téma alulreprezentáltságát mutatja. Ez a 37 cédula csak 3%-os arány a Biharra vonatkozó kéziratokban.

Továbbá ez a 37 cédula valójában 29 fizikális dokumentumot jelent, mert sok adattári tétel több témakört is felölel több településről, ezért a szakmutatóban több helyre is besoroltak egy-egy dokumentumot. A Néprajzi Múzeum új épületbe való költözése miatt az Etnológiai Archívum kutatása az elmúlt 2 évben még nehezebbé vált, ezért a 29 dokumentumból most csak 22 tételt mutatok be,³² így a fennmaradó 6 adattári tételt egy későbbi alkalommal elemzem részletesen, amikor azok kutatása is lehetségessé válik.

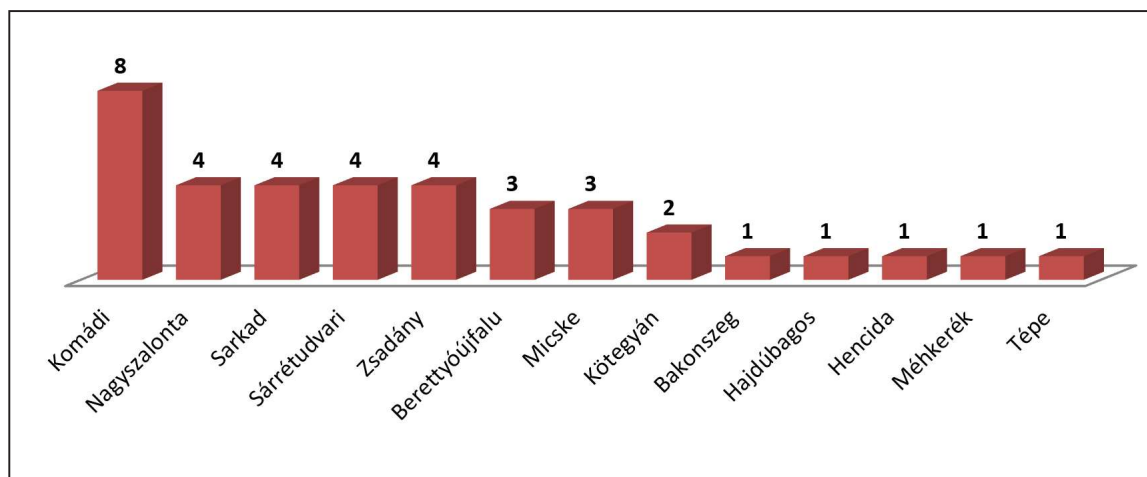
A gyűjtések földrajzi megoszlása

Az 5. diagramon a bihari gyűjtések településenkénti megoszlását ábrázoltam. Ahogy látható, az alábbi településekről van valamifajta adat népi gyógyászattal kapcsolatban: Komádiból a legtöbb (8), ezt követi Nagyszalonta, Sarkad, Sárretudvari és Zsadány 4–4 említéssel, majd Berettyóújfalu és Micske 3–3 adattal, Kötegyán 2, végül Bakonszeg, Hajdúbagos,³³ Hencida és Tépe 1–1 rekorddal.

³¹ Cs. Pócs – Hoppál 1970.

³² A tanulmány végén megadott forrásokban mind a 37 szakmutatói cédulát felsorolom településenkénti bontásban.

³³ Az Etnológiai Archívumban Hajdú megyéhez van sorolva, ellenben az 1913. évi helységnévtárban is Bihar vármegyéhez tartozott, ezért tanulmányomban is ide sorolom.

4. diagram. A bihari gyűjtések településenkénti megoszlása

Számos környező településről és szomszédos megyékből is találunk adatokat, úgymint: Vámspércs, Földes, Tetétlen, Nádudvar, Püspökladány, Füzesgyarmat, Vésztő, Békés, Doboz és Gyula. A békési anyag igen jelentős, ami a már korábban említett Oláh Andor gyűjtésének köszönhető.

A vizsgált kéziratok gyűjtési helyét térképre vittem, amelynek segítségével könnyebben áttekinthetjük azokat a területeket, ahonnan több mint 60 év alatt feldolgozások érkeztek. Világosan látszik, hogy ezek szinte az egész Csonka Bihar területéhez köthetők.

Dankó Imre 1975–76-ból származó kéziratát,³⁴ amelynek címe: Feljegyzések a berettyóújfalui vásárról és a berettyószentmártoni hídról, ugyan a szakmutató feltűntette a gyógyszerek, gyógynövények altémánál, de hely nélkül. Ezt visszakeresve a földrajzi mutatóból kiderült, hogy 8 települést említ: Árpád, Berekböszörmény, Berettyószentmárton, Berettyóújfalu, Bojt, Derecske, Nagyvárad és Szentpéterszeg. Mivel még nem tudtam ezt a kéziratot a kezembe venni, így nem tudom biztosan állítani, hogy milyen adat vonatkozik a népi orvoslásra. Ezért a továbbiakban nem számítom bele az elemzésembe, ellenben a térképen bekarikázva jelölöm a fentebb említett településeket is.³⁵

³⁴ Dankó 1975–1976. EA 13543. Továbbá Dankó Imre múzeumi munkásságáról ld. még: V. Szathmári 2010.

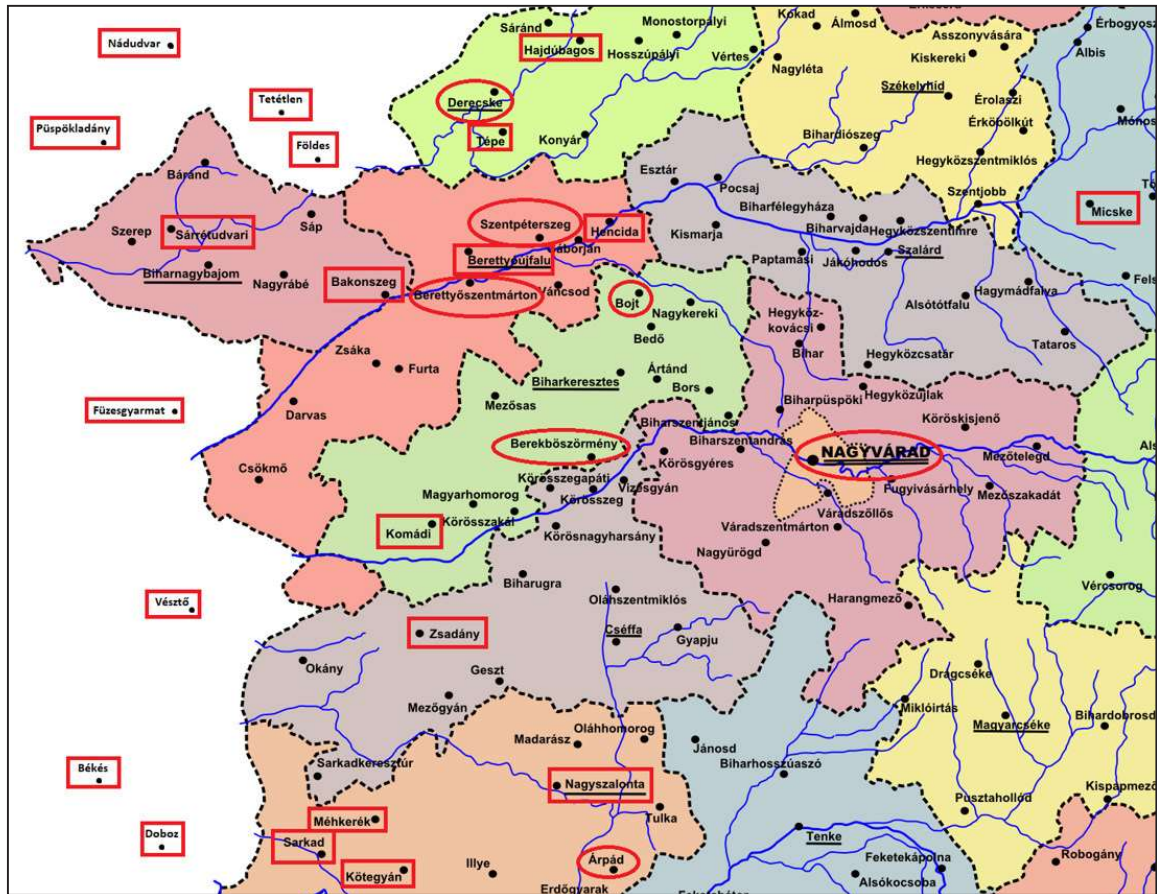
³⁵ Amint megszerzem az összes, témánkra vonatkozó kéziratot, és azokat alaposabban elemezni tudom, a kimutatásokat frissíteni fogom.

2. térkép. Kéziratok gyűjtési helye³⁶

Ha egy kicsit felnagyítjuk a 2. számú térképet, jobban láthatóak azon települések, amelyekről népi gyógyászatra vonatkozó adatot találunk. Látható az is, hogy melyek azok a szomszédos megyék települései, amelyekről szintén van rekord.

³⁶ Kéziratok gyűjtési helye. (Térkép eredeti készítője: Petolaszlo 2014. Creative Commons License. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bihar_v%C3%A1rmege.png?uselang=hu. Változtatást végezte: Kiri Edit 2021.)

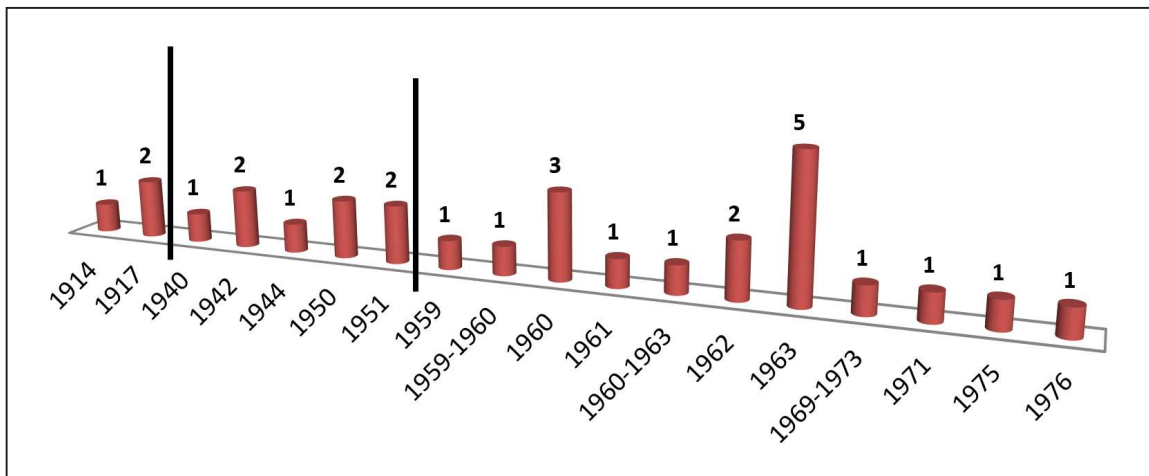
3. térkép. Gyűjtőpontok³⁷

Időbeli behatárolás

A dokumentumok kisebb hányada szakemberek gyűjtése, többségük pedig a néprajzi gyűjtőpályázatra érkezett munka. Ebből már kitetszik, hogy a gyűjtési időt tekintve kevés kézirat származik a 20. század első feléből, a nagyobb rész 1950 utáni (lásd 5. sz. diagramon), hiszen 1952-től indítja be a Néprajzi Múzeum az Országos Néprajzi és Nyelvjárési Gyűjtőpályázatot. Az adatok vonatkozási ideje így a 19. század közepétől az 1970-es évek közepéig tart. Ezek alapján két dologra kell felhívni a figyelmet: 1. A különböző társadalmi mozgalmak, pályázatok,

³⁷ Gyűjtőpontok. (Térkép eredeti készítője: Petolaszlo 2014. Creative Commons License. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bihar_v%C3%A1rmege.png?uselang=hu. Változtatást végezte: Kiri Edit 2021.)

kutatótáborok legaktívabb részvevői legnagyobb részt a tanárok és a felsőfokú iskolák diákjai közül kerültek ki; 2. mivel ők a néprajztudomány nagyrészt laikus, de lelkes művelői, az általuk végzett munka színvonala is igen hullámzó.³⁸

5. diagram. A 29 kézirat keletkezési ideje

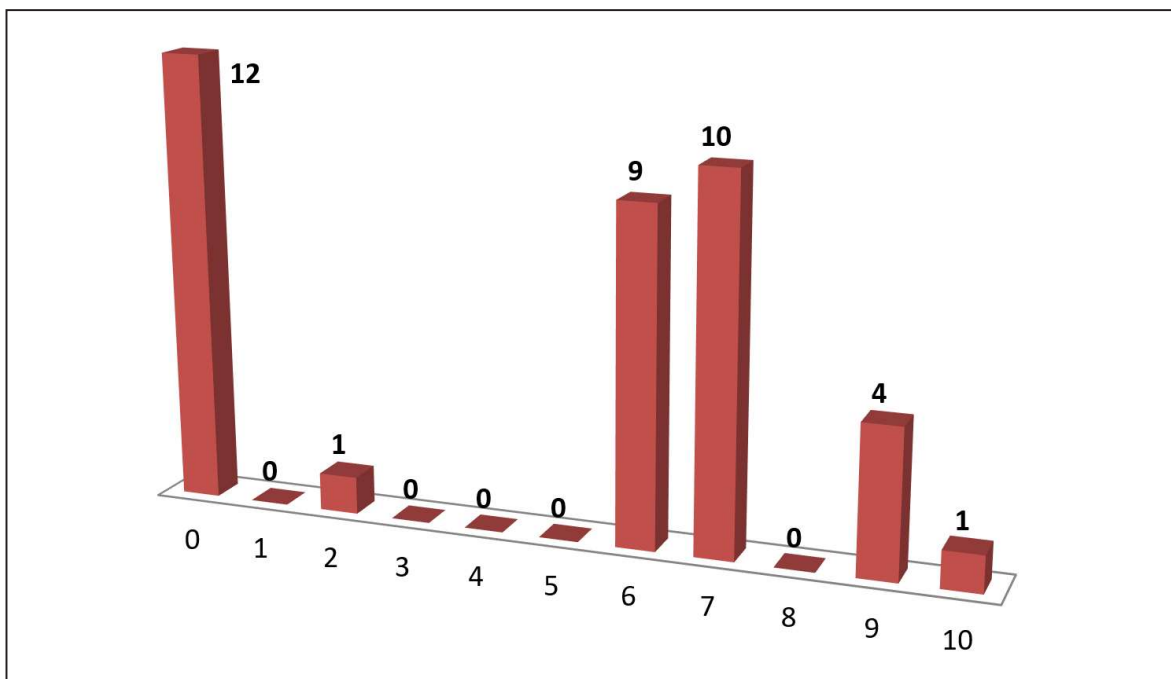
Tematikus áttekintés

Nagyon megnehezítette a munkát a dolgozatokban közölt adatok sokféle szempontú csoportosítása. A népi orvoslás elvéte megjelenik vegyes néprajzi gyűjtésekben, de kevés az alaposabban körüljárt téma bemutatása, a monografikus feldolgozás. Kérdőív hiánya miatt³⁹ eklektikusságot mutat az anyag. A dokumentumok kéz- és gépirással készültek, továbbá vannak csak cédulán beadott gyűjtések, vagy füzetekbe írtak és különálló lapokra gépeltek is.

Ahogy a 6. sz. diagramból és a hozzá tartozó 4. sz. táblázatból is egyértelműen leolvasható, öt témából nincsenek adatok Biharból (1, 3, 4, 5 és 8. számú altémák). Továbbá szinte egyáltalán nincs a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó anyag, elvéte említenek románokra vonatkozó párhuzamot.

³⁸ Forrai – Szemkeő 1996. 10.

³⁹ Ld. 29. sz. lábjegyzetet.

6. diagram. XX. szakmutató témái Biharban

0. Általános anyag (12) Berettyóújfalu (2), Hencida, Méhkerék, Micske, Sarkad, Sárrétudvari (4), Zsadány (2),	6. Betegségek, gyógyítás, járványok (9) Bakonszeg, Berettyóújfalu, Hajdúbagos, Kötegyán (2), Micske, Nagyszalonta, Sarkad, Tépe
1. Antropológiai felvételek, típusok, leírások	7. Gyógyszerek, gyógynövények (10) Komádi (5), Nagyszalonta (3), Sarkad (2)
2. Népi biológiai ismeretek (1) Micske	8. Gyógyhelyek, fürdők
3. A test tisztántartása	9. Népi gyógyítók, társadalmi kapcsolataik (4) Komádi (3), Zsadány
4. Szépségápolás, tetoválás (körömnövesztés, lábtorzítás stb.)	10. Kapcsolatos népköltés (1) Zsadány
5. Egészségügyi szokások, megelőzés	

4. sz. táblázat. XX. szakmutató témái Biharban, településenként

Nemcsak az egyes dolgozatok, lejegyzések terjedelme változatos (egy oldaltól a több száz oldalas, fényképekkel, eredeti dokumentumokkal mellékelt opuszkig), hanem a témafeltáró és leíró, szakmai szempontokat érvényesítő munkájuk minősége is. A minőségében kifogásolható adatfeltárásnak is lehetnek ugyanakkor olyan kuriózumai, amelyek miatt nem maradhattak ki ebből az ismertetésből, már csak azért sem, mert ezek nélkül a források nélkül igen nehézkes lenne teljes körű, történeti néprajzi kutatásokat végezni. A kutató, a felhasználó el fogja tudni dönteni a források elemzésénél, hogy mi az, amit felhasználhat munkájához és mi az, amit nem.⁴⁰

A kéziratok bemutatása

A következőkben 22 kéziratot mutatok be a keletkezési idejük sorrendjében. Ahol rendelkezésre állt bármiféle adat a szerzőről, a kézirat keletkezési körülményeiről, azokat mindenképpen jelzem, hogy térben és időben elhelyezhető legyen a kutatás- és tudománytörténetben.

Időben az első három kézirat Nagyszalontáról származik (Práznovszky Géza 1914, Kornya Sándor 1917 és Szendrey Zsigmond 1917). Mivel ezek a dokumentumok szorosan kapcsolódnak a Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtéséhez, és az utóbbi években több tudománytörténeti feltáró munka született e témakörből, röviden ismertetem azt a kort és miliőt, amiben ezek a gyűjtések megszülettek. Terjedelmi okok miatt nincs lehetőség az egyes kéziratok teljes egészében történő publikálására, így főleg a racionális gyógymódokra fókuszálva babonás gyógyító eljárásokat közlök. A megadott gyógymódok, eljárások etnofarmakobotanikai, és egyéb hatásmechanizmusait nem elemzem, csak a forrásközlésre és a szerzők/kéziratok rövid bemutatására helyezem a hangsúlyt.

A diákgyűjtőkről

Jelen feldolgozásban csak vázlatosan emelek ki néhány momentumot az önkéntes néprajzi gyűjtés történetéből, mert a főbb jellemzőket és a Hajdú-Bihar megyei vonatkozásokat egy másik tanulmányban közlöm részletesebben.⁴¹

⁴⁰ Forrai – Szemkeő 1996. 10.

⁴¹ Kiri 2022.

Számtalan példát hozhatunk a magyar népköltészeti gyűjtések történetéből arra, hogy a folklóradatok tekintélyes hányada közös erőfeszítések árán, társadalmi gyűjtés útján vált ismertté. Elég, ha csak a 19. század első nagy reprezentatív népköltési gyűjteményeire gondolunk: a Népdalok és mondák három kötetére (1846–1848), a Vadrózsákra (1863) vagy a Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetére (1872), melyeket egytől egyig gyűjtési felhívások nyomán beküldött népköltészeti anyagból szerkesztett összesítő kiadvánnyá Erdélyi János, Kriza János, illetve Gyulai Pál és Arany László. A magyar folklórgyűjtés történetében az sem ritka, hogy egy-egy tanár buzdítására diákok vállalkoztak népköltészeti adatok összegyűjtésére.⁴² A 20. század folyamán is igényt tartott a diákgyűjtők közreműködésére a folklórtudomány: a tudományos igényű gyűjtések mellett, azokkal párhuzamosan, folklórgyűjtő diákok, kisebb-nagyobb iskolások gyűjteményei tették lehetővé a magyar népköltészet minél alaposabb, regionális megismerését. (Hivatkozhatunk itt például Szendrey Zsigmond nagyszalontai tanítványainak gyűjteményére.)⁴³

„A nagyszalontai gyűjtőszövetség abban is eltért az összes többitől, hogy megalakulásától kezdve öt éven át folyamatosan tevékenykedett: 1918 nyaráig minden évben részt vettek gyűjtői a pályázatokon. Összesen mintegy negyven diákgyűjtőről tudunk, számuk azonban bizonytalan, mert összesítő névsor a nagyszalontai gyűjtőszövetségben tevékenykedő diákokról soha nem készült, és nem maradtak fenn hiánytalanul a gyűjtemények sem.”⁴⁴ Olosz Katalin a könyve mellékletében az 1. sz. táblázatban közreadja a szalontai diákgyűjtők névsorát, és jelzi, hogy száz év távlatából, valamint kellő dokumentáció hiányában a teljes névsort ma már aligha lehet rekonstruálni.⁴⁵ Viszont a diákgyűjtők között volt Práznovszky Géza és Kornya Sándor is.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy habár az FF gyűjtések kiemelten a szövegfolklórra helyezték a hangsúlyt, mégis néhány diák figyelmet

⁴² Olosz 2018. 19.

⁴³ Szendrey 1924. További példákat sorol még: Olosz 2018. 20.

⁴⁴ Olosz 2018. 52.

⁴⁵ Olosz 2018. 446–449.

fordított a Sebestyén-Bán-féle útmutató 8-ik pontjára, ami az egészség-betegség témakört tárgyalta.⁴⁶ Így maradhatott fenn néhány adat abból a korból. Ennek a jelentőségét az a tény sem csökkenti, hogy Szendrey Zsigmond és tanítványai nem jegyezték fel az adatközlők személyi adatait (nevét, életkorát, foglalkozását), jóllehet a Folklore Fellows magyar osztályának Tájékoztatója határozottan megkövetelte azt.

Ez a tény viszont további kutatásokra buzdíthat, hiszen érdemes lenne a Sebestyén-hagyaték, valamint a többi gyűjtőszövetség dokumentumait is átnézni, hátha előkerülne több népi orvoslásra utaló adat.

A szövegek betűhű másolatban kerülnek közlésre, úgy, ahogy az eredeti kéziratban szerepelnek. „Ennek azért van különös jelentősége, mert a szalontai diákgyűjtők fonetikusán jegyezték le a folklórszövegeket, diakritikus mellékjeleket is használva. Amellett, hogy jelölték a szalontai nyelvjárás sajátos hangtani jelenségeit (az í-zést, rövid zárt e meglétét, alkalmanként diftongusok előfordulását, a nazális n ejtését), rögzítették a beszélt nyelv minden egyéb hangtani jellegzetességét is: a magán- és mássalhangzó-nyúlást, a mássalhangzóhasonulás különböző eseteit, a zöngésedést-zöngétlenedést, magán- és mássalhangzók kiesését, stb.).”⁴⁷

⁴⁶ „8. Egészség és betegség. a) Az ember és állat életkorára vonatkozó jóslások (pl. kakuk, pók, szű, pattogás, álmjóslás). A betegségekre vonatkozó jóvendölések. b) Micsoda és milyen nevű emberi és állati betegségeket ismer a nép. E betegségek ismertetőjelei. Megszemélyesítik-e és minő alakban a betegségeket? c) Micsoda hiedelmek és babonák fűződnek az egyes betegségekhez és gyógyításához? Mik a fontosabb betegségek? Rossz álm és álmatlanság, lidérc- és boszorkánnyomás, nyavalyatörés, eszelőség, őrültség. A kit megszállt az ördög. Kiűzés, kifüstölés és kibüzölés (fokhagymával stb.). d) Mely állatok és növények okoznak betegséget és melyek szabadíthatnak meg bizonyos betegségektől? Betegségek áthárítása állatokra, esetleg növényekre. Megváltoztatják-e a betegek, különösen a beteg gyermekek nevét? e) A nap, hold és csillagok hatása az emberek és háziállatok egészségére. Mit ártanak és mit gyógyíthatnak? A természeti elemek és jelenségek: pl. szelek, viharok, hidegek, melegek, vas, só, víz, föld, fák, füvek és kövek jó vagy káros hatása. Rontó bábuk. Gyógyszerekül alkalmazott állati és emberi testrészek. f) Miféle csodás lények, természetfölötti személyek, szentek stb. küldhetnek emberre, állatra betegséget vagy gyógyulást?” (Sebestyén – Bán 1912. 209.)

⁴⁷ „Az FF gyűjtési szabályzatában a folklórműfajok egyikénél sincs olyan megkötés, hogy a szövegeket a nyelvjárási jelenségekkel együtt kellene rögzíteni. A szalontai diákok, gyaníthatóan, Szendrey Zsigmond ösztönzésére és felkészítése nyomán vállalkoztak a fonetikus szövegjegyzésre. [...] A diákok a fonetikus lejegyzésben nem voltak mindig következetesek, volt olyan gyűjtő, aki egy darabig pontosan beírta a diakritikus mellékjeleket, aztán egy idő után abbahagyta, majd megint elkezdte a sajátos magánhangzók jelölését. Voltak olyan diákok is (főképpen a kisebbek), akik egyáltalán nem használtak diakritikus mellékjeleket, viszont szövegjegyzéseikben a hasonulásos esetek

**Práznovszky Géza (1914): Vegyes néprajzi gyűjtés.
(Nagyszalonta) EA469.**

1914-ben V. osztályos főgimnáziumi tanuló⁴⁸ volt, és a Folklore Fellows keretében gyűjtött.

„VIII. Egészség és betegség

1. A kakuk szólásából, szú percegéséből meglehet mondani, hány évig él valaki.
2. Gyermek a pongyola pitypang bóbítás természetét fújják s számlálják hány-szorra fújják el teljesen. Ahányszorra lefújják annyiszor 10 esztendeig élnek. Ez a véleményük.
3. Nyavalyatoróság előjelei: fejfájás, szédülés, nyugtalanság. Mikor rájön valakire, rúgkapál, szája habzik, csak dadog. Első alkalommal ijedségtől kaphatni meg.
4. Az eszelősség oka: kéz vagy lábtörés, mert a rossz vér össze »őgyeledik« a rossz vérrel és a fejbe megy.
5. Rozsdás edényből nem szabad enni, mert halált okoz.
6. Torok- és fül-fájás ellen való a szikfű leveliből készült teával való öblögetés.
7. Fül-fájás ellen az úgynevezett fülfüvet használják, melyet sok háznál lehet látni háztetőkön, kerítésen. Jó nedves növény. Kifacsart levét a fülbe csepegtetik.
8. Kis gyermeknek gyomor-fájás ellen fodormenta leveliből főtt teát adnak.
9. Közismert állati betegségek: Himlő, tüdővész, keh.
10. A himlő a sertés hasán üt ki. Veres foltokból áll. Állítólag az állatorvos sem tudja gyógyítani.
11. A tüdővész a marhákat bántja és köhögéssel, lesoványodással jár. Szintén gyógyíthatatlan.
12. A keh a lovakban lappang, nem lehet gyógyítani, de vannak lókupecsek, kik pálinkás kenyér beadása által a kehkel járó köhögést egy kis időre megszüntetik, hogy aztán annál erősebben törjön ki. Így csalják meg a vevőt.”⁴⁹

fonetikus rögzítése csőstül előfordul. Ez utóbbiakról aligha lehet megállapítani, hogy a mássalhangzóhasonulást rögzítették-e tudatosan fonetikusán, vagy csak egyszerűen helyesírási ismereteik voltak hézagosak.” (Olosz 2018. 95–96.)

⁴⁸ Olosz 2018: 448.

⁴⁹ Práznovszky 1914. 50–51. EA469.

**Kornya Sándor⁵⁰ (1917): Vegyes néprajzi gyűjtés.
(Nagyszalonta) EA462.**

A Folklore Fellows keretében gyűjtött balladákat, betyárhistóriákat. 1917-ben VI. osztályos főgimnáziumi tanuló volt. Az alább közölt recept az 1. sz. gyűjtőfüzete 126.-ik oldalán található:

„Az irat ety kis lisztbül, ruca zsirbul, mizbül késsel lëkapart jó házi szappanbu és mozsárba mëgtört vëreshagyma levibül kiszítik. A hagymát mielőtt mëgtörnek mëgsütik és azutan mëghámozzák. Hasznájják kilisre sebre általában irlelésre. A sebet mikor mëgirt nyulhájjal fakasztyák ki.”⁵¹

**Szendrey Zsigmond⁵² (1917): Babonák, balladák, utcanevek,
mondák, mesék. (Nagyszalonta) EA347.**

1917-ben Szendrey Zsigmond még a nagyszalontai főgimnázium tanáráként küldte be gyűjtési anyagát. Mágikus gyógyító eljárásokat részletez:

„Ha valaki ragályos betegségben van, vagy valamelyik sebe nem akar meggyógyulni, vagy ha az ujszülött testén pattanások vannak, főzzön össze egy három iccés cserépfazékban szappanosvízben egy marék árpát, buzát kását, lencsét, paszulyt, tengerit és zabot s mossa le testét vagy a sebet; aztán hajnalban egy keresztutnál, ahol a legtöbbben járnak, vágja földhöz a fazekat a fején át hátra-

⁵⁰ Kornya Sándor (Nagyszalonta, 1901. aug.17. – Debrecen, 1975. jún. 30.): középiskolai tanár. Hét és fél évtizedes életpályájának két helyszíne volt: az Arany János által hajdúfészeknek emlegetett Nagyszalonta és a Hajdúság fővárosa, Debrecen. Szülővárosában végezte gimnáziumi tanulmányait. Diákként részt vett Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésében (Kornya é.n.). Az egyik legtevékenyebb gyűjtő volt. Főként meséket, mondákat és babonás hiedelmeket jegyzett le (Dánielisz 1981. 210.).

⁵¹ Kornya 1917. 126. EA462.

⁵² „Országos mozgalom keretében megszervezi a »Folklore-Fellows« Ifjúsági Gyűjtőszövetség nagyszalontai csoportját, a város apraját-nagyját a szövetségbe tömöríti s a »nevezetes város« minden lakosának hagyományőrző emlékezetét a város nagy fiának emlékével foglalkoztatja a rövidnadrágos kis gimnazistától kezdve a felnőttig.” (Berze Nagy 1943. 208.) Elsősorban a magyar néphit és népszokások, valamint a mondák terén végzett alapvető kutatásokat. Pl. szakfolyóiratokban több résztémából jelentetett meg összefoglaló tanulmányokat. A Magyar néphit és népszokás lexikon (amit fiával, Szendrey Ákossal együtt állított össze) kéziratban maradt. (Diószegi 1981. 644–645.)

felé fordulva, akkor, aki legelőször belelép, arra ragad a baj, ha csak észrevéve az öntést, visszafordulva le nem köpi vagy rá nem pisil.”⁵³

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában jelenleg 49 nagyszalontai diákkéziratot tartanak nyilván. „Ez a szám azonban korántsem jelenti azt, hogy ennyi pályamunka készült volna 1913 és 1918 között Nagyszalontán. Sok diákgyűjtőnek csak a nevét ismerjük, gyűjteménye vagy elkallódott, vagy lappang valahol az Etnológiai Archívum még feldolgozatlan kéziratállományában – a többi gyűjtőszövetség által beküldött diákkézirathoz hasonlóan.”⁵⁴ Ezért is lenne érdemes a kutatásokat ebben az irányban is folytatni.

Molnár Balázs⁵⁵ (1940): Monográfia. (Komádi) EA168.

1940-ben még gyakorló tanár és a Néprajzi Társaság támogatásával végezte gyűjtését. A 21–22. oldalon tífuszos beteg babonás gyógyításának leírását találjuk, a 23–26. oldalon pedig boszorkányhistóriákat olvashatunk.

„Tífusz, de más betegségben szenvedőket is a következőképpen szokták gyógyítani. B. Nagy Antalné elbeszélése szerint, egyszer a gyermeke nagyon beteg volt. Tehetetlenül feküdt az ágyon. Dolga miatt el kellett menni hazulról s a beteg gyermekre rázárta az ajtót s mikor hazajött a ház közepén a földön találta a mozdulni is alig tudó gyermekét. Hát pedig ezt csak a »szellemek« teheték.

⁵³ Szendrey 1917. 110–111. EA347.

⁵⁴ Olosz 2018. 86.

⁵⁵ (1915. február 20. Komádi – 1996. szeptember 8. Bp.). Györffy István „professzorától nyert indítása alapján úgy érezte, hogy nemcsak fel kell tárnia a magyar népi műveltség történetét, hanem annak egyes elemeit el kell helyezni az egyetemes magyar nemzeti kultúrába, gazdagítva, színesítve azt. A történelem, földrajz, néprajz adatait egyesítve olyan megállapításokat tehetett, melyek időtállóak. Általános érdeklődésén túl a bihari Sárrét, azon belül is szülőfaluja, Kornádi avatott kutatója lett. Eredményeit összehasonlította a Nagykunssággal, a Hajdúsággal és távolabbi – főleg alföldi – területekkel.” (Balassa 1997. 82.) 1950-től nyugdíjazásáig a Néprajzi Múzeum adattárában dolgozott. Nyugdíjazása után is besegített a magyar osztálynak, eljárt gyűjtőutakra, ahol értékes tárgyi anyagokkal sikerült a múzeum gyűjteményét gyarapítani. További részletes életrajz és bőszes irodalom: a Tudományos Bihar-kutatásért honlapján.

Betegségben levő lányát úgy gyógyította meg, hogy az anyósával megásatott az udvar végén két gödröt, nyugat-kelet irányban. Aki ássa, az megjegyzi magának, hogy egyik az élőké, másik a holtaké.

Az anya a nagy gerenda (mestergerenda) alatt megfürösztötte teknőben gyermekét s utána a fürdő vizet kivitte és beleöntötte [az] egyik gödörbe, de úgy, hogy az anyósa nem látta. Akkor feljött és megkérdezte anyósától, hogy melyiknek ásta az élőknek és melyiket a holtaknak. Anyósa a felsőt ásta az élőknek és valóban abba öntötte a mosdó-levet. »— Csodaképpen hál' Istennek, meg is maradt a gyermekem.«

B. Nagy Antalné 58 éves⁵⁶

Szénássy József (1942): Gyógyítások. (Tépe) EA3180.

A Debreceni Református Tanítóképző I. osztályos diákja 1942-ben. A középiskolai pályamunka a Néptudományi Intézet hagyatékával került a Néprajzi Múzeumba.

„Gyógyítások, babonák.

A szikfűvirágot megfőzik, és a gőzével fájós fogat párolnak, vagyis, ha fáj a foga, szikfű gőzbe tartja azt az arcát, amelyik felől a fájós fog van. A vasfüvet vágott sebre teszik. A tengerhagymát meggyűlt sebre. Először is a tengerhagymát késnyelével összezuzzák, egy fehér ruha darabra rakják, és úgy kötik a sebre. Egy vászon zacskóba sót, vagy korpát tesznek, és azt megmelegítik. Ha fáj valakinek a hasa, ezt a megmelegített sót, vagy korpát teszik rá. Kutya harapását kettévágott paszujszemmel gyógyítják.⁵⁷

⁵⁶ Molnár 1940. 21–22. EA168.

⁵⁷ Szénássy 1942. 14. EA3180.

**Molnár Vilmos⁵⁸ (1944): Közegészségügyi tanulmány
egy bihar megyei községben. (Micske) EA4647.**

Molnár Vilmos 1937-től dolgozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi-fakultása Közegészségtani Intézetében, ahol az egyetem összes hallgatóját, ott töltött éveik alatt két alkalommal egészségvizsgálatban részesítettek. 1941 januárjában lépett kapcsolatba az Országos Táj- és Népkutató Intézettel, amikor vezetőjéhez, Kádár László egyetemi magántanárhoz fordult azzal a kéréssel, hogy az iskolai nyári szünetben közegészségügyi szempontú falukutatást végezne. Szerette volna jobban megismerni a falusi nép életviszonyait, és adatokat szándékozott gyűjteni az ország különböző tájairól későbbi, átfogóbb orvosi vizsgálathoz.

Amikor Molnár 1940-ben átvette az egyetemi hallgatók egészségvizsgálatainak a vezetését, felmerült a gondolat, hogy kívánatos lenne ezeket a megelőző vizsgálatokat szélesebb körre kiterjeszteni. Elsősorban a falvakra gondoltak, hiszen ott pusztított a legjobban „népbetegségünk, a tüdőgümőkór, s ez a réteg szorult legsürgősebben a segítségre.”⁵⁹ Kádár László helyeselte a tervet, és azt tanácsolta, hogy alakítsak népegészségügyi szakcsoportot önként jelentkező orvostanhallgatókból, akik érdeklődnek a falusi higiénés viszonyok iránt. Továbbá javasolta Molnár Vilmosnak, hogy tartson elméleti előadásokat havonta két alkalommal az önkénteseknek, majd a tanév végén gyakorlatképpen kirándulni menjenek.

Felhívására 42 orvostanhallgató jelentkezett, akik eljártak az előadásokra és közülük 18-an részt vettek 1940 májusában Gödöllőn és Úriban a kiránduláson. Mivel az I. és II. éves hallgatók klinikai tárgyakat még nem hallgattak, ezért, megkönnyítve számukra a kutatómunkát, kérdőíveket sokszorosított Molnár, hogy a családoknál ezek segítségével gyűjtsenek majd adatokat.

A falukutatást – ugyancsak a Táj- és Népkutató Intézet tanácsára – Észak-Erdélyben kezdték el, az előző évben visszacsatolt (1940), magyarok lakta falvakban, ahol már dolgoztak tájkutató szakcsoportok (Magyarnemegyér).

⁵⁸ 1944-ben orvos, egyetemi tanársegéd volt.

⁵⁹ Molnár 1986. 26.

1941. július 17-én a Bihar megyei Micskére ment két orvostanhallgatóval: Balogh Imrével és Treit Sándorral. Két hetet töltöttek a településen. Az alábbi kérdőívvel vették fel az adatokat közegészségügyi kérdésekre fókuszálva: a lakás (szobák nagysága, fűtés, szellőztetés, természetes és mesterséges világítás), a ruházkodás, tisztálkodás, a táplálkozás, ivóvízellátás, alkoholfogyasztás, dohányzás, betegségek, járványok; iskola-egészségügy, népmozgalom (házasságkötések, születések, halálozások, szaporodás stb.).

Tálasi István tanácsára „egészségügyi néprajzra” is kitértek: mit tudnak az emberi testről, az egyes szervekről és azok élettani működéséről; mit tudnak a különböző betegségekről, azok okozóiról, és milyen gyógyeljárásokat használnak különböző betegségek esetén. Ezenkívül a szociális viszonyok iránt is érdeklődtek (foglalkozás, földbirtok nagysága, állatállomány stb.). A községi orvostól is hasznos ismereteket kaptak, a népmozgalmi adatokat pedig a helybeli plébánián és a községházán vezetett anyakönyvekből szerezték be.⁶⁰

1943 júliusában visszament több településre (Bogdánd, Magyar Nemegye), hogy a korábbi anyagot kiegészítse, így július 16-án, Micskén is megfordult. Beszámolója szerint „ez évi kutatásom teljes egészében arra irányult, hogy adatokat gyűjtsék a falusi nép egészségügyi ismereteiről: mit tudnak az emberi szervezetről és a betegségekről? Ezekből kiderült, hogy még mindig sok a babona és kuruzslás a falvakban. Ezzel be is fejeződött népegészségügyi falukutatásom, mert az 1944. év nyara már nem volt alkalmas ennek folytatására.”⁶¹

Az egykori falukutatások jelentőségét Molnár Vilmos abban látta 1986-ban, hogy olyan falvakban jártak, amelyeket ideiglenesen visszacsatoltak az anyaországhoz, és olyan magyarok közegészségügyi helyzetéről gyűjthettek adatokat, akik szórványvidéken éltek. Ennek megismétlésére pedig jelenleg nincs már lehetőség. Továbbá több orvostanhallgató ismerkedett meg a falusi környezettel és a falukutatói módszerrel az 1940-es évek elején, amelyet később orvosi munkájukban hasznosíthattak, és bizonyos közegészségügyi szemléletet is kaptak. Meg-

⁶⁰ Molnár 1986. 27. 1941-ben még kiszálltak Székre, Viskre (Máramaros megye), 1942-ben Bogdándra (Szilágy megye), Kopácson is jártak (Baranya megye), de ott beszámolója szerint komolyabb munkára nem volt Molnárnak ideje.

⁶¹ Molnár 1986. 27.

ismerkedtek ezenkívül más szakterületen dolgozó falukutatókkal, illetve azok módszereivel és munkájukkal.⁶²

Ez a kézirat a Néptudományi Intézet hagyatékával együtt került 1949-ben az Etnológiai Adattárba, amit 1958 decemberében leltároztak be. Roppant érdekes és alapos közegészségügyi leírás mintegy 110 oldalon, tanulságos lenne teljes egészében megjelentetni. Most néhány részletet közlök kuruzslásról, biológiai ismeretekről, reumatikus betegségekről valamint járványokról, védőoltásról és fertőtlenítésről.

„A kuruzslás régen igen el volt terjedve, de amióta állandó orvos van, a kuruzslók csak régi ismerőseiknek mernek tanácsot adni, félnek, hogy idegenek feljelentik. Beszéltem kuruzsló asszonnyal, aki meg van győződve, hogy ő különleges tudással és adottsággal rendelkezik a betegségek gyógyításában. A betegségeket egyszerű felfogása szerint primitív okokkal magyarázza. Így pl. meghülés esetén nem fertőzésről, hanem az egyes izmok megfázásáról beszél, különösen a nyaki izmok hajlamosak megfázásra és fájnak, ezért kell hideg vagy meleggel borogatni.”⁶³

„Szőrőről, hajról közelebbit nem tudnak, hogy miért szőrös a férfi arca? Azt mondják: »az Isten adta!«. Ha nőnek szőrös az arca, megcsodálják és »csirafélnék« (hermaphrodita) tartják. Az öregek az ilyeneket boszorkányoknak mondták. Több csirát ismernek a környéken, félembereknek tartják, nem komolynak. Arról is hallottak, hogy férfi-férfit szeret (homosexuális), de közelebbit egyikről sem tudnak, hogy miért van.”⁶⁴

„A fájdalom sokféle formában jelentkezik: a reuma »hasogat«, az oldala »nyilallik« vagy szúr, »bújkál benne a fájdalom«. Hát és derékfájás esetén az ember hasrafekszik és »megtapossák« a gyermekek vagy ülőhelyzetben »megnyomkodják«. Derékfájáskor szokás még valakinek a talpára deszkát tenni és fakalapáccsal ráütnek »helyrezökentik az ideget«. Derékfájást kap az ember, ha meghül, cugot kap, nagyot emel, vagy hirtelen rosszul fordul.”⁶⁵

⁶² Molnár 1986. 27.

⁶³ Molnár 1944. 33. EA4647.

⁶⁴ Molnár 1944. 58. EA4647.

⁶⁵ Molnár 1944. 76. EA4647.

„Járványos betegségek.

»A járvány titokzatos valami, nem tudni, honnan kapja el az ember. A levegő, szél, köd és por hozza a járványt, a ragadós betegségeket, a tisztátalanság is okozza, de egymástól is elkaphatják: kézfogással, köpettel, köhögéssel, tüsszentéssel, egymásután evéssel-ivással, ráleheléssel, együttfekvéssel stb.« Azt már nem tudják, hogyan és miért ragad át a betegség valakire. Állati betegségek is ráragadhatnak az emberre (lépfene, veszettség). Legyek csípéssel sokféle betegséget terjesztenek. [...] Bacillusról sokan tudnak. Láthatatlan kis »élő valaminek«, állatkáknak képzelik el, amelyek az emberben elszaporodnak. »A bacillusok a mákszemnél is kisebbek, szabad szemmel nem láthatók, csak nagyítóval. Bacillusok vannak a levegőben, porban, és piszokban az ember körül. [...] Az emberek fele hiszi csak el, hogy a járványos betegségeket az emberek egymástól elkaphatják, a másik fele nem hiszi, azt kérdezi: »Hát az első ember kitől kapta meg?« Ahol ragályos beteg van, az orvos kiteszi a piros cédulát. Ez azonban nem ijeszti meg őket, hanem kíváncsivá teszi, hogy ki a beteg a házban és lopva odamennek megnézni a beteget. A beteghez nem mennek közel, hanem megállnak az ajtóban. [...] Nagyobb járványok idején szoktak csak megijedni és akkor tartják be a védőrendszabályokat.»⁶⁶

„A védőoltások lényegét nem ismerik, de szívesen elmennek a kötelező védőoltásokra, nem húzódóznak. Fertőtlenítésről hallottak, de nem tudják mi az? [...] Fertőtlenítésre a pálinkát használják, azt teszik sebre, azzal dörzsölik be, ha valahol megütötték, a férfiak még toroköblögetésre is a pálinkát szeretik használni. Jódtinktúra csak elvétve akad egy-egy házban.»⁶⁷

⁶⁶ Molnár 1944. 85. EA4647.

⁶⁷ Molnár 1944. 86. EA4647.

**Lükő Gábor⁶⁸ (1950): Vegyes néprajzi gyűjtés.
(Sarkad) E3948.**

Lükő Gábor még gyulai múzeumvezetőként küldte be a kéziratát, és ez a tétel az 1950. évi gyűjtésének az 1. része.

„id. Sás Gábor.

Gyógynövények. 1. Utilapu, sebre teszik. 2. keserü lapu. Csak mérges sebre teszik. Ha meggyűlt megszappanozzák, rátapasszák, bekötik. 3. Szederinda fürdővíznek, akármilyen betegségre, levelestül, gyökerestül. 4. Csorbáka. Mezőn-kerten terem. Nagyon jó orvosság tályog ellen. Megfőzni tejbe és langyosan rákötni este. 5. Fekete nadálytü. Pájinkába teszik arról isznak. Belső fekélytől jó.
– Egyéb népi orvosságok: 1. Tüdőír. Patikában adták Sarkadon. Lehunyt szemre, megkenni a szemhéját. Sás Gábor bácsi fia, majdnem megvakult fiatal korában.

⁶⁸ „Lükő Gábor 1909-ben született Komáromban, Budapesten járt középiskolába, ahol Karácsony Sándor hatása alá került. A budapesti egyetemen Györffy István és Kodály Zoltán vette rá a moldvai gyűjtésre, s talán Lükő volt az első magyar kutató, aki »állomászó terepmunkával« gyűjtött anyagot. Visszatérése után követte a debreceni egyetemre Karácsony Sándort, aki főleg társaslélektani, pedagógiai gondolataival teremtett iskolát. Ennek szellemében született meg az egyik első, igazából talán legátfogóbb munkája: A magyar lélek formái (1942), amelyet újszerű, kreatív megközelítései miatt meglehetősen elutasítással fogadtak. Részben ez a tény, részben Karácsony mellőzése vezetett Lükő Gábor kényszerpályára kerüléséhez. Munkás éveiben Gyulán, Baján, Kiskunfélegyházán volt muzeológus, és soha többé nem került be a néprajzi fősodorba (bár néhány tanulmányát a néprajz vezető folyóiratai, a Néprajzi Értesítő és az Ethnographia közölték).” (Balázs 2019. 101.) „Hitte, hogy a népi kultúra közös gyökerekből ered, és nem csupán kölcsönhatásban áll más népek kultúrájával, hanem bizonyos történelmi, társadalmi és társadalomföldrajzi körülményektől determináltan egységet alkot. Mindezek alapján vizsgálta a beszélt- és a zenei nyelv sajátosságait, a díszítő művészet szimbólumrendszerét és megjelenését a viseletben, az építészetben, a településrendben. Kutatása soha nem volt egysíkú.” (Bánkiné Molnár 2010. 19.) Lükő két malomkö között volt kénytelen dolgozni: „egyik oldalon a műkedvelő (dilettáns) őstörténetírók, a másik oldalon »a tudományos intézetek fémmjelzett munkatársai«, akik »áltatják a világot a szakképzett segédmunkások színvóján álló tudományukkal, és féltve őrzik monopóliumukat, melyet sikerült kiérdemelniük az uralkodó pártnak«. [...] Selmeczi László, Szabó László, illetve a kismonográfiát író Hoppál Mihály azonban a helyén értékelték Lükő tudományos teljesítményét. [...] Lükő Gábor hű maradt tanítómestere, Karácsony Sándor útra bocsátó gondolataihoz, egyéni utat járt, nem alkudott meg. Kétségtelenül ez a nehezebb út, a magyar »vátaszek« tipikus útja. Kényelmesebb egy kialakult gondolatmenethez és egyetértő csoporthoz csatlakozni. Szerencsére munkássága azért kiteljesedhetett, tanulmányozható, újragondolható, egészen biztosan nem volt hiábavaló, tehát minden nehézsége ellenére nem tekinthető elveszett »magyar Messiás«-sorsnak.” (Balázs 2019. 102.) 2001. április 21.-én hunyt el Budapesten.

Ezzel gyógyították meg. – 2. Feketecukor. Rudban volt, kesernyés, húzós, mint az égetett kenyérhaj, boltban árulták, most nincs. 10 krajcár volt egy rúd. Háborúig lehetett kapni. Egy üveg vízbe elhasogatott tormát eregettek és egy rúd feketecukrot is utána. Köhögés ellen nagyon jó, az én uram már régen nem élne, mondja Sás Gáborné.”⁶⁹

**Molnár Balázs (1951): Fekete János állatgyógyító.
(Komádi) EA2396.**

Vegyes néprajzi gyűjtés. A gyűjtéshez tartozó jelentésében Molnár Balázs a következőket írja [2. oldal]: „[1951 július] 8-án d.e. Budapestre való visszatérésem alkalmával félnapot Szeghalmon időztem, hogy a község régi állattartására, pásztorok életére és néhai Ambrus Sándor állatgyógyító életére vonatkozó adatok felől érdeklődjem.

Néhány élő öregemberen kívül a szegényházban tartózkodó 90 éves pásztor-emberen kívül élő forrás ma már Szeghalmon is kevés akad.”

„Komádi, Bihar m. Polgár András 79 é.kispar[aszt].

Állatbetegség gyógyítása. Disznónál leggyakoribb betegség volt a pestis és az orbánc. Régebben ezt sehogyse tudtuk gyógyítani, ilyenkor elhullott 8–10 darab állat is. Ha megzabált a disznó, keserüsót, vagy Hunyorport adtunk neki. Ezt a patikában vettük. Sokszor, ha pontosabban nem tudtuk megállapítani a disznó betegségét, a füle hegyéből, vagy farkából vágunk le egy darabot, hogy elfolyjon a rossz vére. Volt olyan állat, hogy a füle majdnem le volt darabolva.

Pásztoemberek rendszerint értettek a gyógyításhoz, de nyáj esetén, ahol több gazdának volt állata, nem foglalkoztak gyógyítással. Ha kornyadozni látták valamelyik jószágot, hiráással bojtárjukat hazaküldték a faluba.”⁷⁰

„Komádi, Bihar m. Polgár András 79 é.kisparaszt

[...] Fekete János nagy tudású állatgyógyító ember volt. Közvetlen szomszédságába volt az öreg Scholcz Gábor patikája. Az öreg patikussal különböző

⁶⁹ Lükő 1950.30. E3948.

⁷⁰ Molnár 1951. 12. EA2396.

virágokból, füvekből közösen sok orvosságot kevertek. Ezek az orvosságok annyira beváltak, hogy a patikában Fekete János néven tartották számon őket. Hozzá vitt beteg jószágon úgy segített, amint azt a szükség kívánta. Sokszor felgyürte inge ujját és hónaljig kaparászott a jószágban. De meg is gyógyult az a jószág, amelyekre így ráadta magát. Jószívü ember volt, szeretett mindenkin segíteni. A gyógyításért pénzt nem kért és nem is fogadott el. Az az egy hibája volt, hogy nagyon szabadszáju ember volt. Már amikor a templomnál vezették a jószágot (a templom lakásához ötödik ház ellenében van), messziről kiáltotta: »b..... mán a.sggit, elkéstél!«. Ha a jószágnak olyan baja volt, hogy eret kellett vágni rajta, akkor küldte Katona Antal kovácshoz (ez nem messze lakott hozzá a mai Zörgő-féle házban), s az eret vágott rajta. Ha nem kellett eret vágni, akkor a jószág girincit kenette a »fel-kenővel.« De jóra is jött a jószág. Az orvosságot Scholcz patikus keverte, de mindenkor Fekete János jelenlétében olyan vegyítésben, ahogy az öreg Fekete diktálta. [...] Emlékezetem szerint 65 éves korában gutaütésben halt meg [...] 1892–93-ban.”⁷¹

**Oláh Andor⁷² (1959): Öreg pásztorok régi tudománya – II. és
Juhász Tóth Sándor emlékiratai. (Zsadány) EA12747.**

Oláh Andor kórházi orvosként küldte be a gyűjtését 1959-ben. Az adatközlője volt „Juhász Tóth Sándor 72 éves juhász. I. Zsadány Sztalin (Nagy) u. 117.sz. 1959. július 19.-én” [11.oldal]

⁷¹ Molnár 1951. 14. EA2396.

⁷² 1923. szeptember 26-án született Budapesten, és édesapja példáját követve iratkozott be a budapesti Orvostudományi Egyetemre, majd Békéscsabán kezdett praktizálni belgyógyászként, ezt követően kórboncnok lett a városi kórházban. 1953-ban megismerte Lükő Gábort, aki nagy hatással volt rá. A Gyulára száműzött néprajztudós biztatására kezdte gyűjteni a népi orvoslási adatokat, először a kórházban fekvő falusi betegektől, majd szabad idejében a Békés megyei falvakat és tanyákat járva. Saját elhatározásból falusi orvosi hivatást választott. 1961-ben Dobozra került körzeti orvosnak. Így alkalom nyílt arra, hogy tovább folytassa a megkezdett népgyógyászati gyűjtést. Gyarapította szakirodalmi tájékozottságát, megkezdte az összegyűjtött adatok feldolgozását, rendszerezését és publikálását. 1973-tól Szentendrén lett körzeti orvos, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. 1983 óta minden idejét és energiáját a természetgyógyászatnak szentelte, fáradhatatlanul dolgozott, gyógyított, tanult és tanított szerte az országban. 1994. február 25-én, Budapesten hunyt el. Felesége, Kállai Klára egy év múlva követte (Nagy 1994., Szabó 2016. 505.).

„12. A multkor pedig egyszer beleléptem egy rozsdás szegbe. (Este veszi észre, hogy) de nagyon fáj, de még a combom töve is nyilallgózott, még a hónom alja is. Ecettel kimostam (a sebet), éjjelre kötöttem rá ecetes kenyeret. Már reggel kifehéredett. Vérmérgezés fenyegetett volna (mikor kezelni kezdte). A fenyőfa gyanta, ezt felmelegítettem, lelapítottam, rákötöttem (másnap a sebre). Tetanosz mérgezés, vérfertőzés akar bekövetkezni, az azonnali ecettel való segélynyújtás (megelőzi). Vagy a pájinka, az is jó rá, az a tiszta szeszpájinka. (Az ecettől kifehéredett, »egész kigombásodott«.) Huszonnégy óra alatt megszűnt a veszedelem, azután be is gyógyult utána négy nap alatt. (Amit szoktak rátenni) pókháló, mész: nem ajánlom rá. Juhász koromba csináltunk mink olyat, aszt belehalt az illető. Vágta a fát a baltával, belevágta a lábafejébe. Birkaistállóba aszt a sok pókhálót leszedtük, egy nagy csomót rákötöttünk a vérző sebre. Már este a hideg borzongatta, másnap belehalt. Meszet is kapartunk rá. Nem szabad elhinni egy percig se, hogy ez jó orvosság.”⁷³

„134. [...] A sziksó liszt alakjában van ez kivirágozva. Mosáshoz szappan helyett használták. (Összeseperték így gyűjtötték össze.) Ha ivóvizbe teszik nem kíván annyi vizet a melegbe. (Egy csuzos beteg fél liternyi sziksót tett egy veder vizbe, feloldodott benne. Ebbe áztatgatta a csuzos lábát, órahosszat. »Szinte kigombásodott, úgy megszívta azt a testrészét.«)”⁷⁴

⁷³ Oláh 1959. 13. EA12747.

⁷⁴ Oláh 1959. 43. EA12747.

K. Nagy Lajos⁷⁵ (1959): Zsadány népegészségügye. (Zsadány) EA12753.

A református lelkész 1959-ben küldte be pályamunkáját a Néprajzi Múzeumba. Zsadány népegészségügye kapcsán szinte minden példájában ütközteti a generációk közötti különbségeket, és többször írja azt az idősök sokszor idézett mondatát, hogy ha „idesapám se használta, nekem is jó így”.

„Hogy mennyire nem volt tudatában népünk körében a padlós szoba előnye mutatja az alábbi eset. 1920-as években építette fel a multrendszer az u.n. »FAK-SZOS« vékonyfalú házakat, amelyeket padlózva adott át tulajdonosainak. Mit csinált a szegénység a multban? Legtöbb helyen felszedték a padlózatot és eladták tehetősebb embereknek. Hiába magyaráztam nekik, hogy mennyire előnyösebb egészségesebb, szebb az ilyen lakás. Nem ért az semmit. Esztelen rombolásukat a fenti esetek felhozásával próbálták igazolni. Hogy »minek a', idesapánknak is így vót, nekünk is jó. Sáros lábbelivel nem lehet a szobában topogni«. Higiénia-
ról tehát nem beszélhetünk a szó valódi értelmezésében.”⁷⁶

„Sajnos, hogy népünk még mindég nem értette meg a fürdőszoba fontosságát. Pedig a nemrég épült házakban fürdőszoba is épült és ezt felhasználják kamrának, szobának, nem állítanak bele fürdőkádat. Néhány fürdőszobáról tudok csak falunkban. Ezelőtt meg egy sem volt, csupán a pár értelmiségi család használt akkor is fürdőszobát. A mosakodást a konyhában végzik el.”⁷⁷

⁷⁵ Dévaványán született 1905. november 11-én, és 1935-ben került Zsadányba. Haláláig, azaz 1966-ig szolgált a Zsadányi Református Egyházközség lelkészeként. A zsadányi tiszteletes akkor vette föl a Körösmenti (K.) előnevet, amikor szeretett faluja sokoldalú kutatását kezdte közreadni. Majd 30 évet töltött el ezen a jeles településen Nagy Lajos. Néprajzi munkáját már 1943-ban elkezdte, de ez csak a második világháború után vált folyamatossá (Both 2005. 3.). Az utolsó tíz évében oly termékenyen írta dolgozatait, tanulmányait, hogy azok hű tükröi a falu néprajzi, helytörténeti és irodalomtörténeti múltjának. Megyei és országos pályázatokon több első díjat kapott írásaiért (Pallag 1963.), amelyek az élet széles skáláját ölelik föl. „Bírákai néhány esetben azzal vádolják, hogy kimunkálatlanok, elnagyoltak munkái. Biztos, van e véleményekben igazság, de az is bizonyos, hogy amit leírt, amit az utókornak hátrahagyott, azt már hitelesebben nem lehet közreadni. Talán az is közrejátszott a gyors munkában, hogy érezte egészsége romlását és hitt elhivatottságában. Alig múlt 60 éves, amikor eltávozott körünkből.” (Miklya 1985. 6.)

⁷⁶ K. Nagy 1959. 3. EA12753.

⁷⁷ K. Nagy 1959. 5. EA12753.

„Az öregek fogat nem mostak és ma sem mosnak. »Minek az, idesapánk se mosta oszt mégis a sirba vitte mind a harminckettőt.« – mondogatják. Van, aki kiöblíti. A mai generáció nagy része már fogkrémmel tisztítja a fogát rendszerint reggel. Odol szájvizet sehol nem használnak.»⁷⁸

**Papp Erzsébet (1960): Népi gyógymódok.
(Bakonszeg) EA12548.**

1960-ban, Berettyóújfaluban, az Arany János Gimnáziumban volt III./b osztályos tanuló, dicséretet és könyvjutalmat kapott a néprajzi gyűjtőpályázaton. Tanára Tóth Pál volt.

Kéziratában különféle gyógyítási módokat mutatott be, illetve azt is jelezte, hogy milyen bajt, betegséget mivel és hogyan gyógyítottak. Pályamunkájában közel 115 féle növényt írt le, és röviden ismerteti azok felhasználási módját, viszont a növények nevei helyi meghatározásúak, nem adta meg azok irodalmi/latin nevét. Több esetben szakirodalomból másolt adatokat, de nem tüntette fel a pontos forrást, illetve nem adta meg adatközlői foglalkozását és életkorát sem.

„A községben használt gyógymódok összeírása volt a feladat. E célból idősebb néniket kerestem fel, hogy ismereteikből tájékoztassanak. A régi időkben gyógynövények virágát és gyökerét használták orvosságként. A gyökereket és gumókat vízben, alkoholban, vagy borban áztatva különböző betegségek gyógyítására tették alkalmassá.

- 1.) Farkasalma levele vízben kifőzve – fertőtlenítésre használható.
- 2.) Nyulháj – néphit szerint sebrem dunsz kötés helyett sebekre használták.
- 3.) Fehér leánder – magzat elhajtásra alkalmas.
- 4.) Anyarozs – sebekre – magzat elhajtásra alkalmas. [...]
- 19.) Kutyaharapás okozta sebet úgy gyógyítanak, hogy a kutya szőrét és szétvágott fehér babot helyeztek a sebre.
- 20.) Ecetes agyag – duzzadt sebre. [...]
- 24.) Lótej – szamárköhögés ellen. [...]

⁷⁸ K. Nagy 1959. 6. EA12753.

65.) Sülthagyma + háziszappan + kovász összegyurva sebre. [...]

81.) Dongó csipés ellen – ecetes agyag.⁷⁹

Dvoracsek Éva (1960): Népi gyógymódok.

(Berettyóújfalu) EA12549.

1960-ban, Berettyóújfaluban, az Arany János Gimnáziumban volt III./d osztályos tanuló, dicséretet és könyvjutalmat kapott a néprajzi gyűjtőpályázaton. Az ő felkészítő tanára is Tóth Pál volt.

Pályamunkáját két nagy csoportra osztotta: az első részben betegségek szerint csoportosította a növényeket – itt-ott részletes leírással –, de a növények latin nevét ő sem adta meg, ami sok esetben nehezíti a beazonosítást. A második részben alfabetikus sorrendben sorolta fel a növényeket, ezekhez csatolta a betegségeket és a gyógyítási módokat. Több esetben szakirodalmi adatot találunk, viszont nem jelölte, hogy mi a helyi és mi az irodalmi adat, valamint ő sem adta meg az adatközlőinek a foglalkozását és életkorát. Külön érdekes forrása a dolgozatnak a köpölyözés és nadály (pióca) használatának lejegyzése.

„A népi gyógymódokat Berettyóújfalu községben gyűjtöttem össze. Az adatokat, illetve a gyógyítással kapcsolatos eljárásokat az idősebbektől szereztem meg. A fiatalabb korosztály adatokat adni nem tudott. Kérdésekre pld. – mit csinálsz, ha valamid fáj – az orvoshoz megyek – felelték. Ez csak természetes – jegyezték meg. Igen, ma nekik ez már természetes. De nem is olyan régen, amikor még nem volt kórház a községben és orvostól esetleg kettő volt, a gyógyításhoz értő asszonyokat kellett felkeresni. Az egyik ilyen asszony mesélte, hogy ő orvos akart lenni, de egyszerű paraszt lány volt és nem juthatott el az egyetemig. Életét mégis a gyógyításnak szentelte. Idősebbektől, talán édesanyjától szerzett ismereteit gyarapította, a természet titkait kutatta – gyógyítani akart.”⁸⁰

„14. – Izületi fájás: A beteg testrészt zöld csalánnal becsapkodni. [...]

20. – Kelésre: Tengerhagyma levelét teszünk. [...]

⁷⁹ Papp 1960. 1. EA12548.

⁸⁰ Dvoracsek 1960. 1. EA12549.

24. – Érdes kézre: Érdes kézre kiolvasztott fagyut kenni. [...]”⁸¹

„37. – Szélkolika: Vizespohár nagyságu kenyérhéjat kivágunk és rátesszük a köldökre. Közepére egy kis zsiros ruhát teszünk ezt meggyújtjuk és gyorsan letakarjuk a pohárral. A láng kialszik. A pohár kiszívja a köldökrészt és megszűnik a görcs. [...]”⁸²

„77. – Vértodulás: Vértoduláskor a vérmes embereknél nadályt szoktak a nyakra tenni.”⁸³

Szatmári Erzsébet (1960): Fejezetek Kötegyán gyógyászatából. (Kötegyán) EA12612.

1960-ban, a gyulai Erkel Ferenc Gimnázium III. d osztályos tanulójaként, a Néprajzi Szakkör keretében végezte a kutatását.

Ez egy nagyon jó stílusú dolgozat, adatait élményszerűen adta elő. Habár a kézirat csak 7 oldal, mégis nagyon hasznos információkat tartalmaz.

Munkájára feltételezhetően hathatott Dankó Imre, mert, ahogy dolgozatában az 1. oldalon írja: „Borsós bácsiéknál egy perzselőn forró nyári napon a házat mértük fel. Kellett ez »Egy kötegyáni lakóház« c. dolgozathoz. A 40° körüli melegben izzadva centiztük az épületet, udvart, másztuk a tüzes kemencének tünő, pókhálós és sötét padlást. Úgy éreztük, elolvadunk a melegtől! Amikor jó két órai munkánkat elvégeztük, szinte szédülve, kifőve telepedtünk le a kis gangra, amit Borsós Ilonka felocsolt nekünk, hogy egy kicsit magunkhoz térjünk.

– Kibiríthatatlan ez a hőség, – mondta valaki.

– Embertelen meleg van, – tódította **Dankó Imre bácsi**. [kiemelés tőlem: K. E.]

– De jó lenne most a Gyepesben fürdeni!

Hát igen! A többiek már régen fürdenek, mi meg itt megfővünk! Csípte a nyakunkat, karunkat, lábunkat a porral vegyes izzadság. [...]”

⁸¹ Dvoracsek 1960. 2. EA12549.

⁸² Dvoracsek 1960. 3. EA12549.

⁸³ Dvoracsek 1960. 5. EA12549.

Ez csak egy érdekes tudománytörténeti adat, mert V. Szathmári Ibolya 2010-ben, Dankó Imre múzeumi munkásságát összefoglaló tanulmányában a következőket írja: „igazgatósága [Dankó Imre a gyulai igazgatósága idején] alatt a jelentős tárgyi- és dokumentációs anyagon kívül közel négyezer beletárolt negatívval és fotóval gazdagította a múzeum fotóadattárát. Fontos tényező továbbá, hogy a gyűjtőmunkának megnyerte a helybelieket, másfelől az alföldi témák kutatóinak – több tudományágra kiterjedő – széles körét vont a gyulai múzeum szellemi hatókörébe. Ide tartozik továbbá, hogy az elsők között volt, aki példamutatóan a múzeumi munkába bekapcsolta az ifjúságot, közülük is elsősorban az *Erkel Gimnázium Néprajzi és Helytörténeti Szakkörét* [kiemelés tőlem: K. E.]”⁸⁴

Szatmári Erzsébet rövid dolgozatában bemutatta a kenőasszonyt, mint helyi gyógyítót, tárgyalta a sebkezeléseket, belső betegségeket, ő is említette a nadályt, köpölyözést. Kitért a mágikus gyógymódokra is, például a rontásra, szemmel verésekre. Egyik ritka példája azon kéziratoknak, ahol a helyi gyógynövényt beazonosította és megadta a latin nevét is.

„A ficamok, rándulások gyógyítását úgy végzi, hogy a kificamodott testrészt először visszarakja, ehhez nagyon jól ért, utána szappanos vagy zsíros kézzel kenegeti, ezt hosszasan végzi, majd ólomcettel borogatja.”⁸⁵

„Gyomorfájásra meleg fedőt rakat, de hatásosabbnak tartja a következőt: egy régi bögrében meg kell gyűjtani egy marék szöszet. Mikor a szöszcsomó meggyulad, rá kell a bögrét csapni a beteg hasára, abban a pillanatban kiáll a fájás.”⁸⁶

„A vérnyomás gyógyítására használja még a nadályt is. Kimegy a Gyepesre, szed piócát. (Ő tudja, hol kell keresni, mi eleget fürödtünk, szerencsére egyet se találtunk.) Ezt azután otthon üvegben tartja, és természetesen pénzért adja a betegeknek.”⁸⁷

⁸⁴ V. Szathmári 2010. 323–324.

⁸⁵ Szatmári 1960. 4. EA12612.

⁸⁶ Szatmári 1960. 5. EA12612.

⁸⁷ Szatmári 1960. 5. EA12612.

**Barátosi L. Lajos⁸⁸ (1961): Népi gyógyítás
(Komádi). EA15129.**

Ez a rövid beszámoló Morvay Péter iratanyagának rendezése során került elő 1982-ben. Főleg babonás hiedelmeket tartalmaz: szerelmi bájtalt és mágikus gyógymódját a sebkezelésnek, de adatközlőit ő sem jelölte meg.

„Ütés, szúrás, vágásra gyógyír.

Össze kell szedni 9 féle magterméket, – mindegyikből 9 szemet, – pl: bab, borsó, lencse, köles, búza, árpa, rozs, tengeri és zabból.

Ezt pénteken éjjel 12 órakor össze kell főzni. A sebet jól meg kell vele 2 pénteken este mosni, – utána egy keresetlen keresztúton kiönteni. El kell mondani egy »Mi-
atyánk«-ot és a végén hozzá mondani: – »aki ebbe az öntésbe belelép, az vegye
magára: x.y. betegségét, - Ő pedig gyógyuljon meg.« –
Ezt úgy hívták, hogy »bajöntés«.⁸⁹

**Nagy Lajos⁹⁰ (1962): Bábák szerepe a háztartásban
(Zsadány). EA13496.**

A kézirat dossziéjában található egy kisebb cédula, amelyre Molnár Balázs 1963. április 8-án hozzáfűzte az alábbiakat: „Zsadány anyakönyveiből pap fiával két évvel a dolgozat készülése előtt kiírtam számára a bábákat, felsoroltam jelentőségüket az egyes korokban, sőt a helyszínen néhány hasznos adatot gyűjtöttem vele adatközlőktől is. Személyes tapasztalatán túl néhány gyűjtött hasznos adatot közöl.”

⁸⁸ Barátosi Lénárt Lajos (1892–1968) helytörténeti kutató is volt. „Komádiban az 1950-es évek végén és a 60-as évek elején létrehozott egy igen komoly helytörténeti gyűjteményt, múzeumot, amit pontosan dokumentált, leltározott is. Ennek a gyűjteménynek egy igen jelentős része később bekerült a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményébe az ő leltározásával együtt. Feldolgozta a település történetét, Komádi krónikája 1264–1964-ig címmel, ami igen komoly kutató- és gyűjtőmunka eredménye. Ennek egy példánya a Déri Múzeum néprajzi adattárában őrződik kéziratként: DMNA 1137-e leltári számon.” V. Szathmári Ibolya szíves közlése.

⁸⁹ Barátosi L. 1961. 3. EA15129.

⁹⁰ Ugyanaz, mint Körösmenti Nagy Lajos. ld.: 75. sz. lábjegyzetet.

„Megkérdeztem a még ma is élő idősebbeket, hogy mégis milyen családoknál vették igénybe hivatalos munkáján kívül háztartási dolgokban a szülésznőket? A válasz egyhanguan így szólt.

1. Ahol nem volt nő a háznál.
2. Ahol volt nő, de már idős volt. Anya, nagymama, vagy anyós.
3. Ahol volt egy nő a háznál, de sok volt az apró gyerek, úgyhogy ezeket ő maga elvégezni nem tudta.
4. Ha volt nő a háznál akár több is, de ezek betegek voltak, vagy akadályozva voltak. Elutazás, haláleset stb.
5. Ha voltak nők a családban, de ezek munkáját a betegágyas nő nem szerette.”⁹¹

**Sándor Mihályné⁹² (1963): Gyógyítás
(Berettyóújfalun). EA7328.**

Ez a két cédulából álló adatközlés az öntést, mint babonás gyógymódot írja le, illetve a fejfájás kezelését: „főfájósoknak cintorium füvet főztek s egy pohár zabot. Minden reggel arról isznak.”

⁹¹ Nagy 1962. 2. EA13496.

⁹² Nagy Gabriella 1913-ban született, ősi székely papi család második gyermekként az Udvarhely megyei Újszékelyen. Már iskoláskorában megmutatkozott érdeklődése a néprajz iránt. 1936-ban kötött házasságot Dr. Sándor Mihály orvossal. A családot 1944-ben átvezényelték a trianoni Magyarországra, így költöztek először Hosszúpályi községbe, majd Berettyóújfaluba. Dr. Sándor Mihályné 1948-ban özvegyen maradt, innentől kezdve édesanyja segítségével nevelte három gyermekét (I. Sándor – Sándor 2014. 277.). „Berettyóújfalui évei alatt – az 1954–56 közötti időszakot kivéve, amikor a járási művelődési házat vezette – a „vasúti iskolában” tanított, és emellett végezte önkéntes néprajzi tevékenységét. Berettyóújfaluból 1973-ban költözött Szentendrére, de kapcsolata a bihari településsel továbbra sem szakadt meg, figyelemmel kísérte az 1974-ben megalakult Bihari Múzeum tevékenységét. (Berettyóújfalun városunk két ízben is – 1979-ben és 1994-ben – Pro Urbe díjjal ismerte el a településért végzett munkáját.) Nyugdíjas korában teremőri és könyvtárosi munkát vállalt a szentendrei Ferenczy Múzeumban. Élete szinte utolsó percéig olvasott, szőtt, kézimunkázott. 2003. augusztus 25-én hunyt el Szentendrén.” (I. Sándor – Sándor 2014. 277.)

**P. Madar Ilona⁹³ (1963): Babonás szokások, hiedelmek,
ember- és állatgyógyítás stb. (Sárrétudvari) EA7319.**

A Tudományos Gyűjtőhálózat révén érkezett a Múzeumba az anyaga. A közel 500 oldalas témaközlés cédulákra van gépelve.

„Vig Gyuláné 71 é.

A lábom egyszer felkucorodott egy oláh asszony fürösztött oszt úgy gyógyult meg.”⁹⁴

„Kiss Ferencné 63 é.

A derékfájást meleg szappanosvizzel kenték. Voltak ilyen hivatásos kenő-fenő asszonyok.”⁹⁵

„Szekrényesi Lajosné 65 é.

Ugy néztük meg a pici gyermeket, hogy nincsen e megrándulva, hogy a balkönyököt a jobbtérdnek a jobbkönyököt meg a baltérdhez érintették.”⁹⁶

**P. Madar Ilona (1963): Állatgyógyítások, rontás stb.
(Sárrétudvari) EA7312.**

Ez a munkája is a Tudományos Gyűjtőhálózat révén érkezett a Múzeumba. A témaközlés 333 oldalon, cédulákra van gépelve.

„Kaszás János 80 é.

Ha megköpi a légy, vagy beköpi a nyü a nyilt sebet, akkor kipiszkálja az ember, és tiszta kreolinos oldattal kenik be. Ezt sertésnél is alkalmazzák.”⁹⁷

⁹³ 1923-ban született Sárrétudvariban, református földműves családban, és „ez a kétféle örökség meghatározta érdeklődését, elkötelezettségét és értékrendjét. Azok közé a néprajzzal foglalkozó emberek közé tartozott, aki élete és munkája során rátalált és meg tudta valósítani a lelkesedés és a szaktudás helyes arányát, egyik sem kerekedett a másik fölé. Azok közé a néprajzkutatók közé tartozott, akik a népeletet és a néphagyományt nemcsak tudományos témának, de egyben a magyarság sorskérdésének is tekintik, s az ennek kijáró tisztelettel és elszántsággal foglalkozott minden egyes témával.” Életének 85. esztendejében (2008) hunyt el a Magyar Néprajzi Társaság által 1979-ben Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetett kiváló önkéntes gyűjtő, néprajzkutató, dr. Madar Ilona (Halász 2008. 93.).

⁹⁴ P. Madar 1963. 12. EA7319.

⁹⁵ P. Madar 1963. 88. EA7319.

⁹⁶ P. Madar 1963. 96. EA7319.

⁹⁷ P. Madar 1963. 12. EA7312.

**P. Madar Ilona (1963): Gyógyítás stb.
(Sárrétudvari) EA7316.**

Ez a munkája is a Tudományos Gyűjtőhálózat révén érkezett a Múzeumba. A témaközlés 66 oldalon, cédulákra van gépelve.

„Német Lajos 72.

Hallottam, hogy a malacnak, vagy jószágnak kivették az epéjét, megszáritották, megtörték, oszt ugy adták neki, már annak akinek sárgaságja vót.”

[szintén Német Lajostól:]

„Lábdaganatra vizet melegitettek, konyhasót tettek bele oszt meggyógyult tüle.”⁹⁸

**P. Madar Ilona (1963): Szokások, babona, Luca-napi szokások,
gyógyítás, rontás stb. (Sárrétudvari) EA7321.**

Ez a munkája is a Tudományos Gyűjtőhálózat révén érkezett a Néprajzi Múzeumba. A témaközlés 246 oldalon, cédulákra van gépelve.

„Szabó Bálint 80 é.

Akácvirágot teának főzünk sebre, vagy vágásra nagyon jó. Nincs olyan hires de csak olyan jó mint a szikfü.”⁹⁹

„A gyerekeknek szamárköhögésre lótejjet adtak. Használt is néki. Tulédes vót, oszt azir használt néki.”¹⁰⁰

„Kis Béláné 52 é.

Ha nagyon véresek a csirkék a bal szárnya alatt megszoktam erelni. Még rucát is ereltem mán a bal lábán.”¹⁰¹

⁹⁸ P. Madar 1963. 46. EA7316.

⁹⁹ P. Madar 1963. 57. EA7321.

¹⁰⁰ P. Madar 1963. 120. EA7321.

¹⁰¹ P. Madar 1963. 205. EA7321.

**Sándor Mihályné (1960–1963): Hiedelemgyűjtés, főleg babona,
gyógyítás, rontás stb. (Hencida, Berettyóújfalu) EA7310.**

Munkája a Tudományos Gyűjtőhálózat révén érkezett a Néprajzi Múzeumba. A témaközlés 329 oldalon, cédulákra van gépelve.

„Berettyóújfalu, Hajdu-B. Kovács Sándorné

Nagyanyám mondta, hogy az izületi gyuladásra fehér mályvatövet kell szedni, abba kell fürösztteni. Nem tudott Pista meg se mozdulni. Megfőzték a fehér mályva-tövet. Erős, lugos a leve. Kocsonyás vót ami visszamaratt, rákenték az izületekre s harisnyát huztak rá. Eccer aztán érzi, hogy megtudja moccantani a kis lábujját. Hirtelen jobban lett.”¹⁰²

„Sipos Erzsébet 61 é.

Ha valakit megharapott a kutya, a foga helyére fehér babot kötöttek [...].”¹⁰³

„Kovács Zsófia.

Szamárköhögésről. Szamárról kell szórt venni, füstjével megfüstölni a gyermeket s szamártejvel itatni. Evvel csináltuk azelőtt.”¹⁰⁴

**Kovács Sándor (1969–1973): Fűben, fában orvosság
(Sarkad) EA17718.**

Gimnáziumi II. osztályos tanuló volt Eleken. Az 1973. évi gyűjtőpályázatra érkezett az anyaga, amire arany minősítést kapott.

A pályamunka tulajdonképpen az eleki gimnázium biológiai szakkör 4 éves népi gyógyászati gyűjtésének egy részét tartalmazza, szaktanárunk Busa László biológus volt. A hatalmas anyag többnyire Elekre, Kétegyházára, Lókösházára és Szabadkígyóásra vonatkozik. A 142 adatközlőből csak egy volt sarkadi lakos (Gaál Sándorné, 72 éves – 25. számú adatközlő). Így a 117 oldalas dolgozatot átnézve, csak azokat a részeket emeltem ki, amiket ettől a személytől gyűjtöttek. Beteg-

¹⁰² Sándor M.né 1960–1963. 119. EA7310.

¹⁰³ Sándor M.né 1960–1963. 167. EA7310.

¹⁰⁴ Sándor M.né 1960–1963. 176. EA7310.

ségek szerint csoportosítva közölte az anyagot, hivatkozva az adatközlők számára. A gyógyhatású növények mutatójában feltüntette a népi növényneveket, és a nemzetiségi (román, szlovák, német) elnevezéseket is beazonosította. Ezeken felül egy nagyon hasznos összefoglalót is közölt a dolgozata végén, melyben tömören összefoglalja a gyűjtési tapasztalatait.

Érdemes lenne utánajárni, hogy helyben, az eleki gimnázium dokumentumai között megtalálhatóak-e a szakkör által összegyűjtött anyagok, mert biztos, hogy sokkal több népi orvoslásra vonatkozó adatot lehetne fellelni.

„Ha valaki nem birt aludni, nyugtatót adtak neki. Ezt pedig mákgubóból főzték ki. A főzetbe cukrot tettek és a beteg csak-hamar elaludt. Volt olyan eset is, hogy sokat adtak belőle a betegnek és napokig nem birták felébreszteni.”¹⁰⁵

„5. Angolkór. – ha valaki angolkóros volt (gyenge cso[n]tozatú), akkor farkasalma levelét kiszárították, majd felfőzték. A beteget mindig ilyen vízben fürösztötték meg amíg meg nem erősödött.”¹⁰⁶

„80. Ótvar. – ha valakinek »ótvaros« volt a feje, akkor napraforgó olajjal kenték és csak hamar leszáradt.”¹⁰⁷

Összegzés

A történeti néprajzi kutatásokhoz elengedhetetlen forrásanyagok feltárása során két nagy területen fogalmazhatunk meg összegző gondolatokat. Az első magának az önkéntes gyűjtők anyagainak értékelése és hatása szaktudományunkra. A második a források köre, múzeumokban lappangó archívumokhoz való hozzáférés, a digitalizálási folyamatok felerősödése.

¹⁰⁵ Kovács S. 1969–1973. 25. EA17718.

¹⁰⁶ Kovács S. 1969–1973. 26–27. EA17718.

¹⁰⁷ Kovács S. 1969–1973. 81. EA17718.

Az önkéntes néprajzi gyűjtés és a tudománysegítés

Mint ahogyan fentebb már utaltunk rá, megállapítható, hogy az önkéntesek által készített egyes dolgozatoknak, lejegyzéseknek nemcsak a terjedelme igen változatos, hanem témafeltáró és leíró, szakmai szempontokat érvényesítő munkájuk minősége is.

A társadalmi gyűjtők döntő többsége azokból a közösségekből kerültek ki, vagy azokhoz a közösségekhez tartoztak, ahonnan a gyűjtés és feldolgozást készítették. Ebből eredeztethető a társadalmi gyűjtés legfőbb értéke, azaz a gyűjtés hitelessége és pontossága.¹⁰⁸ Az önkéntes gyűjtők feladata nem elsősorban a tudományos igényű feldolgozás volt, hanem a feltárás, az összegyűjtés, a forrásértékű leírás elkészítése, azaz a későbbi felhasználás és feldolgozás elősegítése. A tudomány feladata pedig maga a szintézis, a tudományos értékű feldolgozás. Természetesen már a kezdeti időszakban felmerült a kérdés: „vajon mit várhatunk el a társadalmi gyűjtők munkáitól? E kérdés megválaszolásához mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy a gyűjtőmunkában résztvevők köre igen sokrétű. A gyűjtők adottságaiktól, felkészültségüktől, szemléletviláguktól stb. függően különböző minőségű és szakmai színvonalú pályamunkákat készítettek,¹⁰⁹ bármennyire is törekedtek módszertani útmutató kérdőívvel központilag is segíteni a pályázók munkáját.

Az biztosan megállapítható, hogy pár évtized alatt több százezer lapnyi néprajzi leírás került be a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába, a hozzá tartozó nagy mennyiségű fényképpel, rajzzal, térképpel, kottával és jelentős számú magnófelvétellel együtt. Morvay Péter már 1975-ben úgy látta, hogy kétségtelenül ez a „hatalmas mennyiség igen jelentős tudomány-segítő értéket, ma már pótolhatatlan (bár még szaporítható) vizsgálati anyagot képvisel a jelen és a jövő néprajztudománya és nyelvjáráskutatása számára.”¹¹⁰

¹⁰⁸ V. Szathmári 1993. 5.

¹⁰⁹ V. Szathmári 1993. 5.

¹¹⁰ Morvay 1975. 40.

A Hajdú-Bihar megyei önkéntes néprajzi gyűjtések további vonatkozásáról egy másik tanulmányban tettem kísérletet, amelyben a például a Hortobágytól – Sárrétig c. művelődési mozgalomra is kitérek, mint tudománysegítő törekvésre.¹¹¹

Tehát megállapítható, hogy a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában fellelhető, népi orvoslásra vonatkozó kéziratok fontos kordokumentumok annak ismeretében, hogy Biharra vonatkozó szintézis mindmáig nem készült. A téma – főleg – történeti néprajzi megközelítése mondhatni kissé megkésett, hiszen a népi gyógyászat mind empirikus, mind forrásfeltáró kutatása az 1970–1980-as években élte virágkorát, majd a kutatások kisebb mértékű fellendülését országosan az 1990-es évek közepére tehetjük ismét. Ezekből az évtizedekből számos nagy ívű munkát publikáltak a szomszédos Szatmár,¹¹² Hajdú¹¹³ és Békés¹¹⁴ megyékből, de Biharra vonatkozó anyag elvétve készült. Napjaink tudományos érdeklődése a népi gyógyászat iránt igen változatos, gondoljunk itt az etnoökológiára, etnofarmakobotanikai kutatásokra, az ethnopszichiátriára¹¹⁵ és a vallásos folklór kutatásokra, mágikus gyógymódokra, ahol megjelenik napjaink modern, laikus gyógyítás szemlélete, vagy például az új vallási mozgalmak és alternatív gyógyászat kapcsolatának vizsgálatára, stb. Mégsem történt ezidáig kísérlet a történeti Bihar vármegyére vonatkozó adatok összefoglalására, elemzésére.

A kéziratok számának csökkenése, a múzeumokban lappangó archívumokhoz való hozzáférés és a digitalizálási folyamatok felerősödése

A Néprajzi Múzeum leltározásaiból származó adatsorok alapján kimutatható, hogy a néprajzi gyűjtőpályázatokra beadott kéziratok száma folyamatosan csökkent az 1965-ös évektől kezdődően.¹¹⁶ De tény az is, hogy „a kezdeti lelkes törzsgárda előregedett, késett azonban a fiatal nemzedék bekapcsolódása az adatgyűjtő munkába (a nemzedékváltás 5–10 évenként figyelhető meg). A múzeum

¹¹¹ Kiri 2022.

¹¹² Luby 1935., Makay – Kiss 1998.

¹¹³ Liszt 1906.

¹¹⁴ Oláh 1956, 1965, 1983, 1986 és 1987.

¹¹⁵ A különféle etno + tudományokról ld. legújabban: Borsos 2020.

¹¹⁶ Forrai 2000. 621–622.

számos kényszerítő körülmény okán lemondott az utánpótlás neveléséről, az új középiskolás és felnőtt szakkörök szakmai irányításáról. A pályadíjakat sem tudta oly mértékben emelni, ahogy azt a hasonló intézmények tették, s a szerény díjakhoz is számos külső támogató segítségét kellett megnyerni pályázatok útján. A társadalmi/önkéntes gyűjtők sorából kiemelkedő alkotók pedig egyre inkább erősödő írói öntudattal teret kerestek, hogy írásaik megjelenhessenek (lásd Magvető Kiadó önéletrajz sorozata).¹¹⁷

Az Etnológiai Archívumban az 1970-es évektől felgyorsult az összegyűjtött kéziratok hagyatékok, a pályamunkák és vásárolt kéziratok alapfeldolgozása, feltárása. Az 1973-ban még 120 folyóméter mennyiségű rendezetlen kézirat anyagból 2000-ben kb. 50 folyóméter várt feldolgozásra, illetve rendezetlen, leltározatlan volt az 1960–1970-es évek kérdőíveinek válaszananyag.¹¹⁸

További oka lehet a terepmunkák, néprajzi gyűjtések mennyiségének és a gyarapodás ütem csökkenésének, hogy a gyűjteményként működő egységekben egyre tudatosabb feldolgozó-, nyilvántartási és muzeológiai munka folyt, valamint hogy a klasszikus néprajzi terep, a hagyományos paraszti közösségek kutatása egyre kevésbé volt lehetséges. „Az elmúlt években, évtizedben már alig kerültek be az Etnológiai Archívum gyűjteményeibe terepmunka során keletkezett dokumentumok; a gyarapodás fő forrása a nagyobb kutatói intézményi hagyatékok múzeumba kerülése volt ajándékok vagy vásárlás formájában.”¹¹⁹

Az általam bemutatott források legtöbbször a gyűjtési ideje az 1950-es évek utánra tehető, de a vonatkozási idejük a 19. század közepétől az 1970-es évekig tart. Viszont fel kell tennünk a kérdést, hogy mennyi leltározatlan pályamunka lappanghat még, hiszen például 1990-ben a Honismeret hasábjain beszámoltak egy harmadik helyezést elért pályamunkáról, ami a hortobágyi népi gyógyításról szólt, de 2011-ben nem volt leltározva sem az Etnológiai Archívumban, sem a Déri Múzeum adattárában.¹²⁰ Így további kutatásokat érdemes folytatni más

¹¹⁷ Forrai 2000. 632.

¹¹⁸ Forrai 2000. 625.

¹¹⁹ Granasztói 2012. 25.

¹²⁰ Az 1989. (XXXVII.) Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetése alapján az Ifjúsági Tagozat III. díját V. Kiss Éva (Debrecen), Népi gyógyítás a Hortobágyon c. munkája kapta (NM Gyűjtésszervező Csoport 1990. 48.).

közgyűjteményekben is (Déri Múzeum, Bihari Múzeum, Népi Gyógyászati Archivum stb.), hogy a népi orvoslására vonatkozó bihari adatokat rendszerezzük.

Ahogy Vajda András írta, a 2000-es évek elejétől a nagy, országos és a regionális vagy helyi közgyűjtemények egyaránt jelentős erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy gyűjteményeiket digitalizálják, és a világhálón elérhetővé tegyék, valamint az intézményi kezdeményezésekkel párhuzamosan közösségi (civil) és magánkezdeményezések nyomán is születnek digitális és globális archívumok.¹²¹ Granasztói Péter az archívumok digitális átállása körül felmerülő módszertani és technikai problémáit felsoroló tanulmányában írja, hogy a „nyilvántartás terén az adatbázisok alkalmazása óriási előrelépés, hiszen alapjaiban könnyíti, gyorsítja meg a leltározási, módosítási, revíziós munkákat. A használók szempontjából a legnagyobb nyereség, hogy a keresési–kutatási lehetőségek a többszörösére növekedtek (kényelem, gyorsaság, a kereshető információk mennyisége).”¹²² Valamint a „magas színvonalú hozzáférhetőség biztosítása mellett a digitalizálással az archívumok egy másik égető problémája is megoldható, a romló, pusztuló analóg dokumentumok megmentése. Napjainkra a totális technológiai bizonytalanság ellenére a digitalizálás vált az egyetlen úttá a gyűjteményi anyag megmentésében, hiszen a régi analóg technikák lehetőségei hihetetlenül beszűkültek, megszűntek, megdrágultak. A kéziratok, fotók tömeges restaurálására nincs lehetőség, nincs rá gyakorlat.”¹²³

Az elmúlt években a Néprajzi Múzeum kompetencia-feladatából fakadó irányításával és felelősségvállalásával a digitalizálási folyamatoknak az egységesülése országosan elkezdődött. Hangsúlyozandó, hogy a korszerű és értékelhető adatokat szolgáltató digitalizálás csak magas színvonalú és alapos muzeológiai felkészültséggel és lelkiismeretes munkával végezhető el.¹²⁴ Csak reménykedni lehet, hogy az évekkel ezelőtt megkezdett, és a Múzeum költözése során felgyorsult digitalizálási folyamatok eredményei hamarosan nyilvánosan is hozzáférhetőek

¹²¹ Vajda 2017. 12. archívumokról, mint a kulturális emlékezetéről és az örökségképzés színteréről ld. Vajda 2017. tanulmányát, illetve a kötet többi publikációját.

¹²² Granasztói 2008. 125–126.

¹²³ Granasztói 2008. 127.

¹²⁴ Cseri – Kemecsi 2020. 633.

lesznek. Habár 2021. november 26-án, a Néprajzi Múzeum honlapján¹²⁵ a Kéziratgyűjtemény online keresőfelületén a „Bihar” helynév keresőszóra csak 12 találatot kaptunk, 2022. július 6-án már 148-at, de ebből csak 12 tételhez tartozott online elérhető kézirat (PDF dokumentum). A feltöltött adattári tételek legnagyobb részét a Kálmány Lajos- és Sebestyén Gyula-hagyatékhoz, illetve a Folklore Fellows magyar osztálya által szervezett gyűjtéshez kapcsolódik. A tárgymutatóba beírva a „népi gyógyítás” keresőszónál 2021. november 26-án 1 találatot kaptunk, közel 8 hónappal később, 2022. július 6-án már 24-et, de ebből csak 2 tételhez tartozott online elérhető kézirat (PDF dokumentum). Tehát amíg a közgyűjtemények jelentős erőfeszítéseket tesznek a gyűjteményi anyagaik online elérhetőségéért – sokszor csekély anyagi források mellett is – még mindig megkerülhetetlen a kutató fizikális jelenléte az archívumok anyagainak tanulmányozásához. És amíg a Népi Gyógyászati Archívum hozzávetőlegesen az 1970-es évekig vezetett cédulaanyagának fizikális rendezése nemrég fejeződött be, addig egy ékes ellenpélda a Magyar Néphit Archívum, amelynek a hiedelem-anyaga, a magyarországi boszorkányperek és ráolvasások már mind elérhetőek online.¹²⁶

A Népi Gyógyászati Archívum alaposabb kutatása azért is lenne fontos, mert többnyire a magyar nyelvterületről származó, nagyon vegyes cédulaanyagot tartalmaz. Viszont időben felöleli a 19–20. század gyűjteményeit, gyűjtéseit, publikációit és néhány 17–18. századi gyűjtemény anyagát. A Néphit és Népi Vallás Archívum (MTA NTI VI. 1.) anyagából is átkerültek ebbe az archívumba a gyógyászattal kapcsolatos cédulák, amelyek között néhány 21. századi adat is található.¹²⁷

A bihari népi orvoslásra vonatkozó adatok kigyűjtésére és rendszerezésére a különféle közgyűjtemények archívumaiból - több szempontból is szükség van. Egyrészt a 19. és 20. század eleji gyűjtésekre újból ráirányítja a figyelmet, hiszen számos területen feltárt adatok nem kerültek be a tudományos kutatásokba, továbbá megfelelő forráskritikával más tudományterület is haszonnal forgathatná az anyagokat. Habár valószínűsíthető, hogy az újabb adatok nem változtatnák

¹²⁵ NM Online adatbázis.

¹²⁶ „Kelet-Nyugat” Vallásetnológiai Kutatócsoport honlapja.

¹²⁷ Zombory 2021.

meg a magyar nyelvterületre vonatkozó szintéziseket, de árnyalhatják, színesítik azt, elősegítve a helytörténeti kutatásokat is. Hiszen „[...] a helytörténeti és néprajzi kutatás nem választható külön a gyógyítás történetének kutatásától, területeik nem határolhatók el egymástól. Az általános történészek és a helytörténeti kutatók ugyanis főként a települések földrajzi adatainak, néprajzi hagyományának felderítésével foglalkoznak, és megfelelnek az egészségügyi kultúra kialakulásának, fejlődésének vizsgálatáról. Pedig a legújabb kutatások számtalan bizonyítékát tárták fel annak, hogy milyen komoly befolyása lehet az egészségügyi körülményeknek a települések létrejöttében, fejlődésében vagy éppen kipusztulásában. Sok esetben a gyógyszertárak létesítési, helyválttatási, megszűnési körülményei segíthetnek az egyéb helytörténeti adatok helyes megvilágításában, értékelésében.”¹²⁸

Végezetül a gyűjtemények átfogó vizsgálatával pótolnánk a történeti Bihar vármegye népi orvoslásra vonatkozó összefoglalását.

¹²⁸ Lóránd 1975. 36.

Kéziratok a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában

A XX. Antropológia és orvoslás nevű szakmutató 878 rekordot tartalmazott, és ebből 37 feltüntetett cédulát találtam 2011-ben *Bihar vármegyéből*. Ez a 37 cédula valójában 29 fizikális dokumentumot jelent, mert sok adattári tétel több témakört is felölel több településről, ezért a szakmutatóban több helyre is besoroltak egy-egy dokumentumot. Ezekből állítottam össze a következő bibliográfiát.

Mivel a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában lévő források földrajzi mutatói szerves egységet képeznek a műtárgyak és könyvészeti anyag topográfiai rendszerével, így a feldolgozás az 1913. Helységnévtár adatait alkalmazza.

Kutatást segítő összeállításról lévén szó, minden bibliográfiai adat és jelzet egyértelmű feltüntetése alapvetően szükséges a gyors és könnyű felhasználás érdekében, ezért a kéziratok településenként, azon belül időrendben követik egymást. Mivel nagyobb részt ismertek a kéziratok szerzői, ezért a forrásközlés a szerzők alfabetikus sorrendjében mutatja be a kéziratokat, azok címét, majd zárójelben a dokumentum évszámát. A kutatás számára nem elhanyagolható adat a kézirat terjedelme, mellékleteinek száma és jellege. Ezek a mellékletek jelen esetben fényképek, rajzok, térképek, iratmásolatok vagy eredeti okiratok lehetnek, amelyeket a terjedelemmel együtt a kézirat címe után feltüntettem. Az egyes források ismertetése után szögletes zárójelben adtam meg a jelzetet, azaz a kéziratgyűjteményi leltári számot (EA. számot), majd pedig hogy mely oldalak vonatkoznak a XX. Antropológia, orvoslás nevű szakmutató 0–10-ig terjedő altémáihoz.¹²⁹

A források ismertetésével nem egy lezárt archívumra hívom fel a kutatók figyelmét. Valószínűsíthető, hogy a mindennapi tudományos feldolgozó munka eredményeként az elkövetkező években további pályázatok, dokumentumok kerülnek a gyűjteménybe a társadalmi gyűjtőmozgalom és kutatási terepmunkák, illetve a már bekerült anyagok leltározása révén. Nem kerülhető tehát el jelen forrásközlés alapos tanulmányozása mellett az egyre bővülő archívum szakmutatórendszerének fizikális tanulmányozása a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában.

¹²⁹ Az altémákról ld. 3. táblázat.

BAKONSZEG

1. **PAPP Erzsébet**

Népi gyógymódok (1960)

5 oldal, 3 melléklet

Bakonszeg, Bihar vm.

(tanuló, lakhely? Berettyóújfalu) Helyezés: dicséret és könyvjutalom
[EA 12548 /1–5] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

BERETTYÓÚJFALU

2. **DVORACSEK Éva**

Népi gyógymódok (1960)

19 oldal, 2 melléklet

Berettyóújfalu, Bihar vm.

[EA 12549 /1–19] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

3. **SÁNDOR Mihályné, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos**

Hiedelemgyűjtés (1960–63)

329 oldal

Berettyóújfalu, Bihar vm.

Hiedelemgyűjtés, főleg babona, gyógyítás, rontás stb.

[EA 7310 /1–329] 0. Általános anyag

4. **SÁNDOR Mihályné, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos**

Gyógyítás (1963)

1 oldal

Berettyóújfalu, Bihar vm.

[EA 7328 /1] 0. Általános anyag

HAJDÚBAGOS

5. **ÖTVÖS Tünde**

Népi gyógymódok (1976)

39 oldal, 6 fénykép, 3 melléklet
Hajdúbagos, Bihar vm.

[EA 19362] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

HENCIDA

6. SÁNDOR Mihályné, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos
Hiedelemgyűjtés (1960–63)

329 oldal

Hencida, Bihar vm.

Hiedelemgyűjtés, főleg babona, gyógyítás, rontás stb.

[EA 7310 /1–329] 0. Általános anyag

KOMÁDI

7. MOLNÁR Balázs

Monográfia (1940)

71 oldal, 6 rajz, 2 térkép

Komádi, Bihar vm.

Gyógyító asszonyok, tífusz, szem, állatgyógyítások

[EA 168 /22–23, 27–31, 41] 9. Népi gyógyítók, társadalmi kapcsolataik

8. HOFER Tamás

Méz és viasz felhasználása a gyógyászatban (1950)

535 oldal

Komádi, Bihar vm.

[EA 2303 /290–06] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

9. HOFER Tamás

Méhcsípés gyógyítására vonatkozó adatok (1950)

535 oldal

Komádi, Bihar vm.

[EA 2303 /489–502] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

10. **HOFER Tamás**
Gyűjtögetett gyógyfüvek felhasználása a gyógyászatban (1950)
535 oldal
Komádi, Bihar vm.

[EA 2303 /506–507] 7. Gyógyszerek, gyógynövények
11. **HOFER Tamás**
Receptek (kéziratból másolva). 2 teaféle használata (1950)
535 oldal
Komádi, Bihar vm.

[EA 2303 /529] 7. Gyógyszerek, gyógynövények
12. **MOLNÁR Balázs**
Vegyes néprajzi gyűjtés (1951)
28 oldal, 1 melléklet
Komádi, Bihar vm.

Fekete János állatgyógyító, állatgyógyítások
[EA 2396 /14] 9. Népi gyógyítók, társadalmi kapcsolataik
13. **MOLNÁR Balázs**
Vegyes néprajzi gyűjtés (1951)
63 oldal
Komádi, Bihar vm.

Állatgyógyítás, állatorvos megjelenése a faluban
[EA 2616 /7] 9. Népi gyógyítók, társadalmi kapcsolataik
14. **BARÁTOSI L. Lajos**
Népi gyógyítás (1961)
3 oldal
Komádi, Bihar vm.

[EA 15129] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

KÖTEGYÁN

15. SZATMÁRI Erzsébet

Fejezetek Kötegyán gyógyászatából (1960)

7 oldal, 1 melléklet

Kötegyán, Bihar vm.

[EA 12612 /1–7] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

16. ERDŐDI Erzsébet

Népi gyógymódok a kötegyáni emberek emlékezetében (1971)

29 oldal, 26 rajz, 3 melléklet

Kötegyán, Bihar vm.

[EA 17025] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

MÉHKERÉK

17. LUP János – SZALÓKY Gyöngyvér

Háziállatok népi gyógyítása. (1975)

140 oldal, 2 melléklet

Méhkerék, Bihar vm.

Több község. Háziállatok népi gyógyítása néhány Békés megyei községben

[EA 18677] 0. Általános anyag

MICSKE

18. MOLNÁR Vilmos

Közegészségügyi tanulmány egy Bihar megyei községben. (1944)

119 oldal, 8 rajz, 1 térkép, 1 melléklet

Micske, Bihar vm.

Közegészségügyi tanulmány, a feldolgozás szociográfiai szempontú is

[EA 4647 /1–119] 0. Általános anyag

19. MOLNÁR Vilmos

Népismeret az emberi szervezet biológiájáról. (1944)

119 oldal, 8 rajz, 1 térkép, 1 melléklet

Micske, Bihar vm.

[EA 4647 / 51–60] 2. Népi biológiai ismeretek

20. MOLNÁR Vilmos

Népismeret a betegségekről és gyógyítás módjaik. (1944)

119 oldal, 8 rajz, 1 térkép, 1 melléklet

Micske, Bihar vm.

[EA 4647 / 60] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

NAGYSZALONTA

21. SZENDREY Zsigmond

Babonák, balladák, utcanevek, mondák, mesék. (1917)

280 oldal

Nagyszalonta, Bihar vm.

Recept

[EA 347 / 197] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

22. KORNYA Sándor

Néprajzi gyűjtemény. (1917)

139 oldal

Nagyszalonta, Bihar vm.

Recept

[EA 462 / 126] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

23. PRÁZNOVSZKY Géza

Gyógyítások, állatbetegségek gyógyítása. (1914)

58 oldal, 1 fénykép

Nagyszalonta, Bihar vm.

[EA 469 / 50,51] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

24. PRÁZNOVSZKY Géza

Receptek. (1914)

58 oldal, 1 fénykép
Nagyszalonta, Bihar vm.

[EA 469 /50–51] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

SARKAD

25. LÜKŐ Gábor

Vegyes néprajzi gyűjtés (1950)

67 oldal, 208 rajz, 1 kotta

Sarkad, Bihar vm.

Gyógynövények felsorolása és használata

[EA 3948 /30] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

26. KOVÁCS Sándor (gimnáziumi tanuló)

Fűben, fában orvosság. (1969–1973)

(Érkezett az 1973. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra)

119 oldal, 3 rajz, 3 melléklet

Sarkad, Bihar vm.

Adatok még a következő településekről: Elek, Lökösháza, Gyula, Kétegyháza, Gerendás, Újkígyós (Szabadkígyós)

[EA 17718] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

27. KOVÁCS Sándor (gimnáziumi tanuló)

Fűben, fában orvosság. (1969–1973)

(Érkezett az 1973. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra)

119 oldal, 3 rajz, 3 melléklet

Sarkad, Bihar vm.

Adatok még a következő településekről: Elek, Lökösháza, Gyula, Kétegyháza, Gerendás, Újkígyós (Szabadkígyós)

[EA 17718] 7. Gyógyszerek, gyógynövények

28. LUP János – SZALÓKY Gyöngyvér

Háziállatok népi gyógyítása. (1975)

140 oldal, 2 melléklet
Sarkad, Bihar vm.

Több község. Háziállatok népi gyógyítása néhány Békés megyei községben
[EA 18677] 0. Általános anyag

SÁRRÉTUDVARI

29. **P. MADAR Ilona, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos**
Ember- és állatgyógyítás, rontás, boszorkánytörténetek stb. (1963)
494 oldal, 5 rajz
Sárrétudvari, Bihar vm.

Babonás szokások, hiedelmek, ember- és állatgyógyítás, rontás, boszorkány-
történetek
[EA 7319 /1–494] 0. Általános anyag

30. **P. MADAR Ilona, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos**
Hiedelem, szokás, gyógyítás, rontás stb. (1963)
333 oldal
Sárrétudvari, Bihar vm.

Adatok még a következő településekről: Nádudvar, Pécs, Abádszalók, Sző-
lőskislak, Balatonboglár
[EA 7312 /1–333] 0. Általános anyag

31. **P. MADAR Ilona, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos**
Babonás történetek, hiedelem, gyógyítás, rontás stb. (1963)
66 oldal
Sárrétudvari, Bihar vm.

Adatok még a következő településekről: Orosháza, Jászladány
[EA 7316 /1–66] 0. Általános anyag

32. **P. MADAR Ilona, beküldte: DIÓSZEGI Vilmos**
Szokások, babona, Luca-napi szokások, gyógyítás, rontás stb. (1963)
240 oldal
Sárrétudvari, Bihar vm.

Adatok még a következő településekről: Püspökladány, Dunaalmás
[EA 7321 /1–240] 0. Általános anyag

TÉPE

33. SZÉNÁSSY József

Képek a tépei nép életéből (1942)

23 oldal

Tépe, Bihar vm.

Gyógyítások

[EA 3180 /14] 6. Betegségek, gyógyítás, járványok

ZSADÁNY

34. KÖRÖSMENTI NAGY Lajos

Zsadány népegészségügye (1959)

93 oldal, 7 fénykép, 2 melléklet

Zsadány, Bihar vm.

[EA 12753 /1–32] 0. Általános anyag

35. OLÁH Andor

Öreg pásztorok régi tudománya. II. és Juhász Tóth Sándor emlékiratai
(1959–1960)

31 oldal, 1 melléklet

Zsadány, Bihar vm.

[EA 12747 /1–93] 0. Általános anyag

36. NAGY Lajos

Bábák szerepe a háztartásban (1962)

4 oldal, 1 melléklet

Zsadány, Bihar vm.

[EA 13496] 9. Népi gyógyítók, társadalmi kapcsolataik

37. K. NAGY Lajos

Férfibába Zsadányban (1962)

6 oldal

Zsadány, Bihar vm.

[EA 13496] 10. Kapcsolatos népköltés

Források és irodalom

Kézírtos források

Néprajzi Múzeum, Budapest (NM)

Etnológiai Archívum (EA)

Dankó Imre: Feljegyzések a berettyóújfalui vásárról és a berettyószentmártoni hídról. (Kézirat)]. Bp., Néprajzi Múzeum. EA13543. 1975–1976.

Nyomtatott források

A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. I. Általános rész. Közigazgatási beosztás a városok, községek és egyéb lakóhelyek lélekszámának feltüntetésével. Magyarország. E) Tisza bal partja 37. Bihar vármegye. Vármegyei székhely: Nagy-Várad. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 1913. 140–148.

Szakirodalom

Balassa 1997.

Balassa Iván: Molnár Balázs 1915–1996. *Honismeret*, 25. (1997) 5. 82–85.

Balázs 2019.

Balázs Géza: Hoppál Mihály: A kultúra mint emlékezet. Lükő Gábor munkássága MMA, 2018. [kritika]. *Kortárs*, 63. (2019) 4. 101–102.

Bánkiné Molnár 2010.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Száz éve született Lükő Gábor a tudós muzeológus. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében* 13. (2008–2009). Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Kecskemét, 2010. 17–26.

Berze Nagy 1943.

Berze Nagy János: Szendrey Zsigmond. 1879–1943. *Ethnographia*, 54. (1943) 208–210.

Borsos 2020.

Borsos Balázs: Etno + tudomány? Megjegyzések néprajzról és egyéb tudományokról, valamint az ethnoscience különböző meghatározásairól. In: Számvetés és tervezés. A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században. Szerk. Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs. Bp., 2020. 463–470.

(Summa Ethnographica, 3)

Braun 1913.

Braun Róbert: A falu lélektana – Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai fölvételhez. Huszadik Század, 1. (1913) 545–571.

Cseri – Kemecsi 2020.

Cseri Miklós – Kemecsi Lajos: A néprajz a magyar közgyűjteményekben. In: Számvetés és tervezés. A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században. [Summa Ethnographica, 3]. Szerk. Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs. Bp., 2020. 621–635.

Cs. Pócs 1964.

Cs. Pócs Éva: Szolnok megye népi gyógyászati atlasza. Ethnographia, 75. (1964) 476.

Cs. Pócs – Hoppál 1970.

Cs. Pócs Éva – Hoppál Mihály: Kérdőív a palóc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez. Eger, 1970. (Palóc Kutatás. Módszertani Közlemények, II.)

Dánielisz 1981.

Dánielisz Endre: Szendrey Zsigmond nagyszalontai évei. In: Népismereti dolgozatok 1981. Szerk. Kós Károly – Faragó József. Bukarest, 1981. 202–218.

Diószegi 1981.

Diószegi Vilmos: Szendrey Zsigmond. In: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. [IV. kötet]. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp., 1981. 644–645.

Fejős 2000.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Szerk. Fejős Zoltán. Bp., 2000.

Fejős 2020.

Fejős Zoltán: Teljességigény, avagy felületesség? Semayer Vilibáld szolnok-dobokai kérdőíve. In: Fejős Zoltán: Néprajz és muzeológia – Tudománytörténeti megközelítés. Bp., 2020. 239–268.

Forrai 2000.

Forrai Ibolya: Kéziratgyűjtemény. In: A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Szerk. Fejős Zoltán. Bp., 2000. 611–648.

Forrai – Szemkeő 1996.

Forrai Ibolya – Szemkeő Endre: Iskolák a Kárpát-medencében - Források a Néprajzi Múzeum kéziratárából. Bp., 1996. (A Néprajzi Múzeum forráskiadványai, 3.)

Granasztói 2008.

Granasztói Péter: Megőrzés, hozzáférés, digitalizálás: új kihívások előtt a néprajzi archívumok. Néprajzi Értesítő, 90. (2008) 125–132.

Granasztói 2012.

Granasztói Péter: Az Etnológiai Archívum mint komplex gyűjtemény fejlesztésének kérdései. Néprajzi Értesítő, 114. (2012) 23–29.

Granasztói 2017.

Granasztói Péter: „A jó gyűjtő aztán életet ad a holt kérdéseknek”. Kérdőívek és útmutatók a néprajzi kutatásban. Ethno-Lore, 34. (2017) 83–105.

Halász 2008.

Halász Péter: Pusztainé dr. Madar Ilona (1923–2007).
Honismeret, 36. (2008) 1. 93.

Holló 1981.

Holló László: Népi növény- és kertkultúra. Kérdőívek és gyűjtési útmutatók. Bp.–Szentendre, 1981.

Hoppál 1990.

Hoppál Mihály: Népi gyógyítás. In: Magyar Néprajz VII. Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Szerk. Paládi-Kovács Attila – Dömötör Tekla – Hoppál Mihály. Bp., 1990. 693–724. (Magyar Néprajz Nyolc kötetben)

I. Sándor – Sándor 2014.

I. Sándor Ildikó – Sándor Mária: Egy székely tanítónő Bihar hagyományaiért. Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella néprajzi és közművelődési tevékenysége. In: A Bihari Múzeum évkönyve XVII–XIX. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2014. 277–301.

Kemecsi 2021.

Kemecsi Lajos: A költöző Néprajzi Múzeum. Honismeret, 49. (2021) 3. 16–23.

Keszeg – Czégényi 2010.

Keszeg Vilmos – Czégényi Dóra: Korok, kórok, kontextusok. In: A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók. S. a. r. Keszeg Vilmos – Czégényi Dóra. Marosvásárhely, 2010. 423–454. (Emberek és kontextusok, 4.)

Kiri 2022.

Kiri Edit: Néhány bihari vonatkozás az önkéntes néprajzi gyűjtők és a honismereti mozgalom történetében. Új Nézőpont (2022) [Megjelenés alatt].

Koltay 1995.

Koltay Erika: Gyermekélet, gyermekkultúra. Az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat anyagából a 80-as évektől napjainkig. In: Gyermekvilág a régi magyar falun. Az 1993. október 15–16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai. Szerk. T. Bereczki Ibolya. Szolnok, 1995. 125–137. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei, 50.)

Kósa 1977.

Kósa László: Etnológiai Adattár. In: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. [I. kötet]. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp., 1977. 745.

Liszt 1906.

Liszt Nándor: Népies gyógyító-módok és babonák Hajdúvármegyében. Orvos-ethnographiai adatok. Debrecen, 1906.

Luby 1935.

Luby Margit: Gyógynövények és gyógyító eljárások a Szatmár megyei parasztság körében. Debreceni Szemle, IX. (1935) 360–364.

Lóránd 1975.

Lóránd Nándor: A népi gyógyítás kutatásának helytörténeti jelentősége. *Honismeret*, 3. (1975) 1–2. 34–36.

Makay – Kiss 1988.

Makay Béla – Kiss József: Népi gyógyítások Szatmárban. Bp., 1988.

Mészáros – Vargyas 2016.

Mészáros Csaba – Vargyas Gábor: Gyűjtés és terepmunka a néprajztudományban. *Ethno-Lore*, 31. (2016) 9–17.

Molnár – Babai 2020.

Molnár Zsolt – Babai Dániel: Etno + ökológia: tudományok közti és azon túli együttműködés a természet és a kultúra védelme érdekében. In: Számvetés és tervezés. A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században. Szerk. Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs. Bp., 2020. 449–462.
(Summa Ethnographica, 3)

Molnár 1986.

Molnár Vilmos: Kutatótáborok a népegészségügy szolgálatában. *Honismeret*, 14. (1986) 3. 26–27.

Morvay 1975.

Morvay Péter: A tudománysegítés jelentősége és útjai a honismereti mozgalomban. *Honismeret*, 3. (1975) 5–6. 38–41.

Morvay 1979.

Morvay Péter: Az Ezerjófű akció elé. *Honismeret*, 7. (1979) 2. 42–44.

Nagy 2021.

Nagy Zsolt: A magyar népi dísznövénykultúra kutatásának története. In: Újabb tanulmányok a romániai magyar néprajzkutatásról. Szerk. Keszeg Vilmos – Szakál Anna. Kolozsvár, 2021. 205–252.
(Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve, 29.)

Gyűjtésszervező Csoport 1990.

Néprajzi Múzeum Gyűjtésszervező Csoport: Az 1989. (XXXVII.) Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetése. *Honismeret*, 18. (1990) 4. 45–48.

Oláh 1956.

Oláh Andor: A dobozi Petőfi termelőszövetkezet tagjainak egészségügyi kultúrája és ellátottsága. *Néprajzi Értesítő*, 38. (1956) 197–217.

Oláh 1965.

Oláh Andor: Egy orosházi kenőasszony tudománya. In: A Szántó Kovács János Múzeum évkönyve, 1963/1964. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza. 1965. 289–336.

Oláh 1983.

Oláh Andor: Fűbe-fába orvosság! Békés megyei népi orvoslás 1–2. Békéscsaba, 1983.

Oláh 1986.

Oláh Andor: „Új hold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. Bp., 1986.

Oláh 1987.

Oláh Andor: Zöld varázslók, virág-orvosok. Népi gyógynövényismeret Békés megyében. Békéscsaba, 1987.

Olosz 2018.

Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerk., bev. tan. és jegyz. közzéteszi: Olosz Katalin. Kolozsvár, 2018. (Kriza Könyvtár)

Paládi-Kovács 2017.

Paládi-Kovács Attila: A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve, gyűjtési munkálatai és adatbázisa. *Ethno-Lore*, 34. (2017) 15–30.

Pócs 2019.

Pócs Éva: A Magyar Néphit Archívum keletkezéstörténetéhez. *Ethnographia*, 130. (2019) 1. 114–123.

Sebestyén 1912.

Sebestyén Gyula: A magyar néphagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. *Ethnographia*, 23. (1912) 193–199.

Sebestyén – Bán 1912.

Sebestyén Gyula – Bán Aladár: Tájékoztató a Folklore Fellows Magyar Osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia*, 23. (1912) 200–213.

Semayer 1909.

Semayer Vilibáld: Kérelem a Magyar Néprajzi Társaság tagjaihoz! *Kérdőív. Néprajzi Értesítő*, 10. (1909) 3–4. 249–252.

sz.n. 1976.

sz.n.: (A Rendező Bizottság). Az 1977. évi országos Diáknapok Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatának felhívása. *Honismeret*, 4. (1976) 1. 120–123.

Szabó 2016.

Szabó László Gy.: Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói. *Kaleidoscope*, 7. (2016) 13. 457–515. <http://kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=308> (Utolsó letöltés: 2021. november 26.)

Szabó 2020.

Szabó László Gy.: Egymásért vagyunk. Személyes emlékezések botanikusokról, tudós tanárokról és kutatókról. Pécs, 2020.
<https://www.gyogyszeresztortenet.hu/blog/2020/06/19/uj-konyv-honlapunkon-szabo-laszlo-gy-egymasert-vagyunk-szemelyes-emlekezesek-botanikusokrol-tudos-tanarokrol-es-kutatokrol/> (Utolsó letöltés: 2022. május 17.)

Szendrey 1924.

Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével szerk. Szendrey Zsigmond. Bp., 1924. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIV.)

Túri 2003.

Túri Róbert: A honismereti szakkör és tábor módszertani kérdései. *Honismeret*, 31. (2003) 6. 28–31.

V. Szathmári 1993.

V. Szathmári Ibolya: A pályázatok elé. Múzeumi Kurír, 65. (1993) 4–6.

V. Szathmári 2010.

V. Szathmári Ibolya: Dankó Imre múzeumi munkássága. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2008–2009. Szerk. Magyar Márta. Debrecen, 2010. 321–332.

Vajda 2017.

Vajda András: Az archívum mint a kulturális emlékezet és az örökségképzés színtere. In: Örökség, archívum és reprezentáció. Szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András. Kolozsvár, 2017. 11–28. (Kriza Könyvek, 40)

Vajkai 1948.

Vajkai Aurél: A magyar népi orvoslás kutatása. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 1948.

Zombory 2021.

Zombory Andrea: A Népi Gyógyászati Archívum (NGyA) a BTK NTI Adattárában. 2021. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet honlapja. https://nti.abtk.hu/images/adattar/uj_anyag/mta_nti_vi_2_ngya_leiras.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május 5.)

Sajtótermékek

Both 2005.

Both Imre: Száz esztendeje született a zsadányi krónikás. Békés Megyei Hírlap, 60. (2005), 278. 2005. november 28. 1, 3.

Miklya 1985.

Miklya Jenő: 80 éve született Körösmenti Nagy Lajos. Békés Megyei Népújság, 40. (1985) 270. 1985. november 18. 6.

Nagy 1994.

Nagy Magdolna: Búcsú Oláh Andortól. Új Magyarország, IV. (1994), 55. 1994. március 7. 17.

Pallag 1963.

Pallag Róbert: Ólomra vár ezer oldal. Körösmenti Nagy Lajos. Szabad Föld, 19. (1963), 52. 1963. december 29. 11.

Internetes hivatkozások

Kornya é. n.

Kornya László: Kornya Sándor. In: Egykori tanáraink. Debreceni Fazekas Mihály Gimnázium honlapja. http://fmg.hu/sites/default/files/egykori_tanarok_diakok/egykori_tanarok/kornya_sandor.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május 17.)

BTK Néprajztudományi Intézet Adattára. VI.2. Népi Gyógyászati Archívum. <https://nti.abtk.hu/hu/adattar> (Utolsó letöltés: 2022. május 6.)

Gémes 1989.

Gémes Balázs: Levél és kérdőív. 1989. [A Népi Orvoslási Topográfia levele, melyben kérdőíveket csatolnak az adatfeldolgozó csoport nevében, amelyet a Gömöri Múzeum is megkapott Putnokon]. A Magyar Nemzeti Digitális Archívum honlapja.

<https://mandadb.hu/tetel/594180/Level> (Utolsó letöltés: 2021. november 27.)

„Kelet-Nyugat” Vallásetnológiai Kutatócsoport. Adatbázisok.

<http://eastwest.btk.mta.hu/adatbazisok> (Utolsó letöltés: 2022. május 27.)

Néprajzi Múzeum honlapja

Néprajzi Múzeum: Az Új Néprajzi Múzeum.

<https://www.neprajz.hu/muzeumrol/foepulet.html>

(Utolsó letöltés: 2022. május 25.)

Néprajzi Múzeum: Forráskiadványok.

<https://www.neprajz.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/forraskiadvanyok>

(Utolsó letöltés: 2021. november 26.)

Néprajzi Múzeum: Kéziratgyűjtemény.

<https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/etnologiai-archivum/kezirattar/keziratgyujtemeny.html> (Utolsó letöltés: 2022. július 7.)

Néprajzi Múzeum: Online adatbázis.

<https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.06.01.php?bm=1&as=5466&kv=868419>

(Utolsó letöltés: 2022. július 7.)

Szakál – Zombory 2021.

Szakál Anna – Zombory Andrea: Rövidesen befejeződik a Népi Gyógyászati Archívum rendezése. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet honlapja (Megjelent: 2021. november 17.)

<https://nti.abtk.hu/hu/19-hireink/589-rovidesen-befejezodik-a-nepi-gyogyszati-archivum-rendezese> (Utolsó letöltés: 2022. május 6.)

Molnár Balázs életrajza

http://biharkutatas.hu/?page_id=3323 (Utolsó letöltés: 2022. május 24.)

Extracts from the history of folk medicine of Bihar based on the Ethnological Archive

The author draws attention to the richness of unpublished manuscripts of the Museum of Ethnography (Budapest), and provides brief descriptions of certain pieces of the source material related to folk medicine with a special focus on the historical Bihar County. The 22 documents presented cover the period from the middle of the 19th century to the mid-1970s. Almost half of the manuscripts were collected by volunteer ethnographers. The materials of the Ethnological Archive are important proofs of history taking into account that a synthesis for Bihar has not yet been made.

Collecting and organising information about the folk medicine of Bihar from different public collections' archives are necessary for several reasons. For example it draws attention again to the collections of the 19th and early 20th century since data from many areas have not been included in scientific research, and with proper source criticism these materials could be useful for other disciplines as well.